

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Факультет психології
Кафедра соціальної психології**

**ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
НАПН УКРАЇНИ
Лабораторія психології політичної поведінки молоді**

**«Проблеми розвитку ідентичності особистості
в освітньому просторі»**

Матеріали круглого столу

20 жовтня 2022 року

Київ-2022

УДК 159.9(477)(062.55)

*Рекомендовано до друку Вченою радою факультету психології
КИЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
(протокол № 4 від 27 жовтня 2022 року)*

Редакційна колегія:

*Коваленко А. Б. (гол.ред.), Остапенко І. В. (співгол. ред.); Васютинський В. О.,
Жадан І. В., Клименко І. В., Соснюк О.П., Черних О.Г. (секретар)*

Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі:

Матеріали круглого столу 20 жовтня 2022 року : Збірник матеріалів // За ред.
А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко. Київ: Міленіум, ВЦ «Просвіта», 2022. 78 с.
(електронне видання)

ISBN 978-617-7201-87-7

У матеріалах круглого столу висвітлюються актуальні проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі. Представлено теми доповідей за основними напрямками роботи круглого столу: проблеми становлення та розвитку різних видів ідентичності особистості; ідентичність в освітньому просторі: імплементація євроінтеграційних ідей; трансформація ідентичності в умовах інтенсифікації міграційних процесів; актуальні тенденції прояву регіональної ідентичності в умовах військових дій; розвиток ідентичності особистості: умови та агенти впливу.

У збірнику представлено статті за матеріалами доповідей.

Матеріали круглого столу розраховані на вчених, освітян, управлінців, усіх, хто забезпечує функціонування і розвиток освіти, здійснює її психологічний науково-методичний супровід.

ISBN 978-617-7201-87-7

УДК 159.9(477)(062.55)

© Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, 2022

©Інститут соціальної та політичної психології
НАПН України, 2022

ЗМІСТ

ТЕМАТИКА КРУГЛОГО СТОЛУ	4
СКЛАД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ	5
ПОРЯДОК ДЕННИЙ	6
ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ	7
СТАТТІ ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОПОВІДЕЙ	9
Гришук Елісо Юріївна СТРАТЕГІЇ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ШЛЯХ ДО ЗМІНИ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	10-14
Коваленко Алла Борисівна, Безверха Катерина Сергіївна СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК АДАПТАЦІЇ МІГРАНТІВ.....	15-21
Краснякова Алла Олексіївна ІНТЕРНЕТ ЯК ІНОВАЦІЙНИЙ АГЕНТ ВПЛИВУ РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ КІБЕРПОКОЛІННЯ.....	22-27
Нестеренко Галина Олегівна ДІТИ ВІЙНИ-2022 В ЕКЗИЛІ: НЕТИПОВА КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ.....	28-34
Остапенко Ірина Віталіївна ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДІВ УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ.....	35-42
Пашенко Світлана Юріївна ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИКЛАДАЧА ЗВО.....	43-50
Позняк Світлана Іванівна ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ.....	51-56
Скнар Оксана Миколаївна ДО ПИТАННЯ ПРО КУЛЬТУРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.....	57-62
Соснюк Євгеній Олегович ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ.....	63-70
Соснюк Олег Петрович АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ.....	71-77

ТЕМАТИКА КРУГЛОГО СТОЛУ

«Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі»

20 жовтня 2022 року

Проведення круглого столу «Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі» є необхідним та доцільним з огляду на те, що основними векторами освітньої політики в сучасних умовах визнаються:

1) інтенсифікація міжрегіональних та міжнародних контактів та обмінів в освітньому середовищі;

2) розширення застосування української мови в освітній сфері;

3) орієнтація на європейські моделі гармонійного поєднання регіональних та національних особливостей в освітній політиці, що можуть виступати основою для формування української національної ідеї та сприятимуть консолідації суспільства через освітні практики.

Відтак існує потреба в детальному вивченні особливостей розвитку ідентичності учнівської та студентської молоді, дослідженні особливостей проектування майбутнього молоддю та визначенні особливостей її ідентифікації в Інтернет середовищі.

Це дасть змогу визначити стратегічні напрями планування та вибору засобів здійснення державної політики у сфері освіти. Розв'язання зазначених проблем є міждисциплінарним завданням для психологів, соціологів, політологів та освітян.

Метою заходу є об'єднання зусиль українських та зарубіжних науковців щодо вирішення проблем корекції впливів державної освітньої політики з урахуванням особливостей ідентичності молоді.

СКЛАД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ

Круглого столу

«Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі»

20 жовтня 2022 року

Голова оргкомітету – Коваленко А. Б. професор, завідувач кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Співголова оргкомітету – Остапенко І. В., ст. науковий співробітник, завідувач лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Члени оргкомітету:

Жадан І. В. – ст. науковий співробітник, головний науковий співробітник лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Клименко І. В. – доцент кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Соснюк О. П. – доцент, доцент кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Секретар оргкомітету – Черних О. Г.

ПОРЯДОК ДЕННИЙ

Відкриття – 10.00. – 20.10.2022

Вітальне слово:

Данилюк Іван Васильович

декан факультету психології Київського національного університету, член-кореспондент НАПН України, доктор психологічних наук, професор

Коваленко Алла Борисівна

професор, завідувач кафедри соціальної психології факультету психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Остапенко Ірина Віталіївна

завідувач лабораторії психології політичної поведінки молоді Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Тематична дискусія за основними напрямми роботи круглого столу

10.15. -12.15. – 20.10.2022

Круглий стіл

«Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі»

20 жовтня 2022 року (10.00-12.00)

Онлайн формат

Основні напрями роботи:

1. Проблеми становлення та розвитку різних видів ідентичності особистості
2. Ідентичність в освітньому просторі: імплементація євроінтеграційних ідей
3. Трансформація ідентичності в умовах інтенсифікації міграційних процесів
4. Актуальні тенденції прояву регіональної ідентичності в умовах військових дій
5. Розвиток ідентичності особистості: умови та агенти впливу

ТЕМИ ДОПОВІДЕЙ

Васютинський В. О.

Ефективність керівництва освітньої галузі під час війни в оцінці українських студентів

Виноградов О. Г.

Дослідницькі інтереси студентів-психологів як основа професійної ідентичності

Грищук Е. Ю.

Стратегії мовної поведінки як шлях до зміни соціальної ідентичності

Данилюк І. В.

Трансформація вищої освіти України на тлі поєднання національних наукових та освітніх традицій з європейськими стандартами підготовки фахівців у сфері психології

Дубровинський Г. Р.

Проблеми ідентичності особистості: аналіз досвіду роботи військового психолога з населенням на звільнених від ворога територіях

Жадан І. В.

Проблеми освітньої політики щодо регіональної ідентифікації молоді під час війни та у повоєнний період

Клименко І. В.

Державна та соціальна реклама як інструменти формування національної ідентичності

Коваленко А.Б.

Соціальна ідентичність як чинник адаптації мігрантів

Краснякова А. О.

Інтернет як інноваційний агент впливу розвитку ідентичності кіберпокоління.

Нестеренко Г. О.

Діти війни-2022 в екзилі: нетипова криза ідентичності

Остапенко І. В.

Особливості прояву регіональної ідентифікації молоді в умовах військових дій

Паньковець В. Л.

Розвиток професійної ідентичності під час адаптації нових працівників у бізнес організаціях

Пашенко С. Ю.

Глобалізація вищої освіти як чинник розвитку професійної ідентичності викладача ЗВО

Позняк С. І.

Особливості освітнього простору сучасного суспільства в контексті розвитку ідентичності особистості

Скнар О. М.

До питання про культурну ідентичність сучасної молоді України: постановка проблеми

Соснюк Є. О.

Проблеми розвитку політичної ідентичності особистості в умовах соціалізації

Соснюк О. П.

Актуальні проблеми формування професійної ідентичності майбутніх психологів

**СТАТТІ
ЗА МАТЕРІАЛАМИ
ДОПОВІДЕЙ**

Грищук Елісо Юрїївна

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри соціальної психології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

eliso@knu.ua

ORCID: 0000-0002-4890-0994

СТРАТЕГІЇ МОВНОЇ ПОВЕДІНКИ ЯК ШЛЯХ ДО ЗМІНИ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

Соціальна ідентичність тривалий час є предметом наукового інтересу вчених різних галузей психологічного знання – соціальної психології, етнокультурної психології, політичної психології, психолінгвістики тощо. Суспільні зміни останніх років та періоду з початку повномасштабної війни рф проти України вкотре проілюстрували значущість мови у становленні та розвитку соціальної, зокрема етнічної, ідентичності особистості.

Ключові слова: *соціальна ідентичність, етнічна ідентичність, мова, мовна поведінка.*

З початком російсько-української війни у 2014 році питання дослідження взаємозв'язку мови та ідентичності постали з новою силою і проводяться на різних рівнях аналізу: психолінгвістичному, етносоціологічному, соціально-психологічному, політичному тощо. Предметом вивчення в них виступають: мовні атитюди, мовленнєві маркери, соціолінгвістичні стереотипи та інше. І хоча та сама етнічна ідентичність пов'язана не стільки з реальним використанням мови всіма членами групи, скільки з його символічною роллю у формуванні почуття спорідненості з групою, процесах міжгрупової диференціації, з початком повномасштабного вторгнення рф на територію

України це питання вимагає переосмислення як на індивідуальному, так і суспільному рівнях.

Визначення методологічних шляхів вивчення процесу зміни соціальної ідентичності особистості внаслідок зміни нею мовної поведінки неможливе без попереднього теоретичного огляду існуючих теорій та концепцій. Так, наприклад, можна згадати модель двох вимірів етнічної ідентичності Дж. Беррі (Berry, 1992), яка передбачає, що етнічні ідентичності зі своєю та чужою групами можуть існувати відносно незалежно один від одного. Члени етнічної групи можуть мати як сильну, так і слабку ідентифікацію і зі своєю групою, і з групою домінантної більшості. Тоді, ідентифікація лише із власною групою може бути пов'язана з тенденцією до сепаратизму, орієнтацією на окремий розвиток груп; ідентифікація лише із чужою групою призводить до повної асиміляції, мовної зокрема, до повного розчинення у ній. Індивіди з біетнічною ідентичністю компетентні як в етнічній, так і «чужій» мові. «Маргінали» ж відчують почуття невизначеності та неспокою, демонструють неадекватну мовну поведінку.

Спираючись на теорію соціальної ідентичності (Tajfel, 1974, 1981), Г. Джайлз із співавторами досліджують роль мови у міжетнічних взаєминах та розробляють теорію етнолінгвістичної ідентичності (Giles and Johnson, 1987), фокусуючись на мові як значимому маркері групового членства та соціальної ідентичності.

Вони виходять з того, що при визначенні індивідами себе в якості членів етнічної групи міжгрупове порівняння може відбуватися на основі значимого для групи елемента культури – мови, яка дозволяє досягти сприйняття позитивної відмінності своєї групи від іншої. Як вказує Г. Джайлз, ми можемо використовувати різноманітні стратегії для досягнення «психолінгвістичної особливості», наприклад, акцентувати свій стиль мовлення, переходити на рідну мову тощо. Г. Джайлз та П. Джонсон виділяють індивідуальні та колективні мовні стратегії підтримки позитивної соціальної ідентичності (Giles and Johnson, 1987). Наприклад, деякі члени групи, якщо остання негативно

оцінюється в суспільстві, можуть використовувати стратегію індивідуальної мобільності: відмовитись від мовних норм своєї групи та у такий спосіб намагатись перейти в домінуючу групу. Цей перехід може виражатись як у повній мовній асиміляції, так і в тому, що сфера використання етнічної мови поступово звужується, а кількість запозичень з іншої мови збільшується. Поширення подібної стратегії може призвести до ситуації, коли мова збіднюється настільки, що розмова на ній стає просто неможливою. Подібна мовна стратегія буде загрожувати і тим членам групи, які цінують і мову, і належність до своєї етнічної групи, адже у подібній ситуації рідна мова стає підпорядкована нерідній, яка виступає домінуючим мовленнєвим механізмом. Члени етнолінгвістичних груп з негативною соціальною ідентичністю можуть застосовувати так звані стратегії соціальної творчості: наприклад, коли для порівняння обираються ще менш успішні групи, які взагалі не мають власної мови; або ж робиться спроба змінити характеристики групи у більш позитивному напрямку (наприклад, коли сленг починає розглядатись як символ групової гордості; також можливі пошуки нових характеристик для порівняння, що може виражатись у виникненні «нестандартних» мовних норм, сленгів, нової орфографії тощо. Стратегія соціальної конкуренції використовується тоді, коли не вдалося досягти позитивної ідентичності за допомогою індивідуальної мобільності або соціальної творчості. Зазначимо, що Г. Джайлз із співавторами вважають, що на збереження групою власної мови як життєздатного засобу комунікації впливають три чинники: політичний, історичний, економічний статус мови та її лінгвістичний престиж, демографічні характеристики мови (абсолютна кількість користувачів, концентрація, частка серед членів інших груп), інституційна підтримка мови (представленість у ЗМК, освіті, органах влади тощо).

Ця теорія отримала свій розвиток у дослідженнях Дж.Гумперц (Gumperz, 1982) та М.Хеллер (Heller, 1987), які вважають, що соціальна (етнічна, зокрема) ідентичність значною мірою визначається та підтримується через мову. М.Хеллер вказує, що етнічна ідентичність та мова мають декілька

способів взаємозв'язку. Зокрема, етнічна приналежність може обмежувати здатність індивіда брати участь у деяких соціальних ситуаціях взаємодії, відображати своєрідний етнічний фон (цінності, мову, стиль життя, поведінку). Мова може символізувати групову ідентичність і стати «емблемою» цієї ідентичності, особливо коли йдеться про контакт з представниками груп, способи життєдіяльності яких відрізняються. Цей погляд подібний до понять, які використовує Дж.Гумперц – «ми-код» та «вони-код» - для позначення інтра- та аутгрупового членства та своєї ідентичності (Gumperz, 1982). На відміну від Г. Джайлза та П. Джонсон, М.Хеллер зосереджується саме на виборі мови та фактичній мовній поведінці особи у специфічному контексті соціальної взаємодії (Heller&Levy, 1992). Вона визначає вибір мови як вибір мовного коду, що вказує на характер соціальних стосунків, заснованих на спільності чи відмінності групового членства і у такий спосіб конструюється соціальна ідентичність у специфічному контексті.

Взаємозв'язок мови та соціальної ідентичності розглядався також і в низці теорій SLA (теорії засвоєння другої мови) (Goldstein, 1995; Peirce, 1995), де мова розглядається як медіатор, за допомогою якого учні розвивають та змінюють свою ідентичність і де підкреслюється визначальна роль соціального контексту в цьому процесі (Peirce, 1995).

Методологічна складність полягає у тому, що хоча дослідники підкреслюють динамічну природу соціальної ідентичності, основні методи, які використовуються для її вивчення – опитувальники, анкетування, інтерв'ю – зазвичай передбачають здійснення одномоментних діагностичних зрізів. Складність феномену соціальної ідентичності має розкриватись через призму вивчення її динаміки та комплексу чинників, які на цей процес впливають (мови, етнічної приналежності, особистості тощо) (Hansen&Liu, 1997). Це ставить питання пріоритетності лонгітюдних досліджень для вивчення різних фаз розвитку та рівнів соціальної ідентичності, можливостей спільного використання методів збору та обробки емпіричних даних, щоб отримати більш повну картину цього складного явища.

Список використаних джерел:

Cross-cultural psychology: Research and applications / [Berry J.W. et al.]. – Cambridge, etc.: Cambr.Univ.Press, 1992.

Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behavior. *Social Science Information*, 13, 65–93.

Tajfel, H. (1981). Social stereotypes and social groups. In J. C. Turner & H. Giles (Eds.), *Intergroup behavior* (pp. 144–167). Oxford: Basil Blackwell.

Giles, H., & Johnson, P. (1987). Ethnolinguistic identity theory: A social psychological approach to language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*, 68, 69–99.

Gumperz, J. J., & Cook-Gumperz, J. (1982). Introduction: Language and the communication of social identity. In J. J. Gumperz (Ed.), *Language and social identity* (pp. 1–22). Cambridge: Cambridge University Press.

Heller, M. (1987). The role of language in the formation of ethnic identity. In J. Phinney & M. Rotheram (Eds.), *Children's ethnic socialization* (pp. 180–200). Newbury Park, CA: Sage.

Heller, M., & Lévy, L. (1992). Mixed marriages: Life on the linguistic frontier. *Multilingua*, 11, 11–43.

Goldstein, T. (1995). Nobody is talking bad. In K. Hall & M. Bucholtz (Eds.), *Gender articulated: Language and the socially constructed self* (pp. 375–400). New York: Routledge.

Peirce, B. N. (1995). Social identity, investment, and language learning. *TESOL Quarterly*, 29, 9–31.

Hansen, J.G., & Liu, J. (1997). Social identity and language: theoretical and methodological issues. *TESOL Quarterly*, 31(3), 567–576.

Коваленко Алла Борисівна

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри соціальної психології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м.Київ, Україна

abk2015@ukr.net

ORCID: 0000-0001-6458-5325

Безверха Катерина Сергіївна

доктор філософії,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м.Київ, Україна

kate.bezverha@bigmir.net

СОЦІАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ЧИННИК АДАПТАЦІЇ МІГРАНТІВ

Розглядається проблема соціальної ідентичності мігрантів, її структура та чинники. Виявлено зв'язки між досліджуваними показниками, а також значущі відмінності залежно від рівня соціальної активності та статі. Показано, що чинниками високого рівня соціально-психологічної адаптації є адекватна самооцінка, високий рівень самоприйняття та прийняття інших, емоційний комфорт, інтернальність, спонтанність, низькі рівні ескапізму, агресивності, спрямованість на конформістські та альтруїстичні цінності.

Ключові слова: соціальна ідентичність, соціально-психологічна адаптація, самооцінка, цінності, мігранти.

Розвиток сучасних суспільств змінює умови життєдіяльності людей, формує потребу у самовизначенні щодо різноманітних груп і спільнот. Прагнення індивіда ідентифікувати себе з тією чи іншою спільнотою виникає

при руйнуванні традиційного укладу, а нестабільне, загрозливе, економічне і соціально-політичне становище у країні не сприяє актуалізації потреби у самовизначенні. Також ідентичність виступає в якості одного з механізмів пізнання та розуміння іншої людини.

Ідентичність лежить в основі прагнення стати схожим на іншу людину або групу людей, перейняти значущі риси. Якщо з раннього дитинства вона поступово розвивається як примітивне копіювання дій оточуючих людей, то у подальшому переходить до складніших, ефективних і суб'єктивно контрольованих форм. Ідентичність сприяє встановленню глибокого емоційного зв'язку з іншою людиною або групою людей, єднання з ними. Таким чином, можуть наслідуватися не тільки риси характеру, а й норми, цінності, зразки, що зрештою виявляються у проявах конформізму.

Вивчення поняття «соціальна ідентичність» набуває рис загострення за умов трансформації суспільства, під час змін в економічних і соціально-політичних засадах суспільного життя, що змушують людину приймати рішення щодо місця і статусу в суспільстві та в соціальних процесах. Сучасне суспільство характеризується втратою соціальними інститутами та індивідами своєї попередньої ідентифікації.

У західній науковій традиції дослідження спрямовувались на вивчення ідентичності як особистісно-орієнтованої персональної ідентичності та особистісної мотивації (Т. Бюдженталь, Е. Еріксон, А. Ленгле, Дж. Марсія, В. Франкл, З. Фрейд та ін.) — тут ідентичність виступає як Я, що наповнене унікальними смислами та є суб'єктивним. Крім того, ідентичність розглядають як взаємодію осіб у малих контактних групах (Дж. Мід, Г. Теджфел, Дж. Тернер та ін.) або ж ці підходи поєднувалися (М. Брюер, Т. Тайлер).

Дослідження ідентичності у зарубіжній психології здійснюється в рамках указаних напрямів: психологічного (А. Ватерман, Е. Еріксон, Дж. Марсія, А. Фрейд та ін.), соціологічного (І. Гоффман, Р. Дженкінс, Е. Дюркгейм, Л. Краппман, Ч. Кулі, Дж. Мід, Т. Парсонс, Ю. Хабермас та ін.), соціально-психологічного (Г. В. Брейкуелл, Х. Теджфел, Дж. Тернер, М. Яромовіц та ін.).

Дослідження ідентичності у вітчизняній психології представлені працями І. О. Бондаревської, П. Гнатенка та В. Павленко, І. Г. Губеладзе, І. В. Данилюка, А. Б. Коваленко та К. С. Безверхої, С. Макєєва, Є. Головахи, О. Злобіної, А. Зубенка, Н. Костенко, В. Малахова, Н. Павленка, М. Шульги та ін. Водночас поза увагою дослідників залишаються проблеми чинників соціальної адаптації та роль соціальної ідентичності у цьому процесі.

Вивченню взаємозв'язку соціальної ідентичності та адаптації присвячені праці О. М. Дудченко та А. В. Митіль, які розглядають соціальну ідентичність через призму змін ціннісно-орієнтаційних систем на соціальному, груповому та особистісному рівнях в умовах нестабільного соціального середовища. Вони вважають, що процес адаптації актуалізується при зниженні ефективності звичних способів орієнтації в навколишньому світі, що призводить до розпаду суспільних груп, які є основою для самоідентифікації. Автори розглядають процес адаптації як соціальне самопочуття особистості та емпірично довели, що адаптація тісно пов'язана із соціальною ідентичністю.

Для виявлення взаємозв'язків між соціальною ідентичністю та соціально-психологічною адаптацією мігрантів проводилося емпіричне дослідження.

Організація та методика дослідження. Для проведення дослідження використовувалися такі методи та методики: Методика оцінки позитивності і невизначеності етнічної ідентичності (А. Н. Татарко, Н. М. Лебедева); Методика дослідження рівня самооцінки за Будассі; Методика діагностики соціально-психологічної адаптації Роджерса–Раймонд; Тест Куна-Мак-Партланда (модифікація Румянцевої) «Хто я?»; Індивідуально-типологічний опитувальник Л. Л. Субчик; Методика виявлення ціннісних орієнтацій Рокича; Анкета для виявлення соціальної ідентичності за різними проявами, такими як зміна мови, участь у мітингах, демонстраціях, революціях тощо.

Вибірка. В дослідженні взяло участь 61 особа віком від 17 до 53 років, 20 чоловіків і 41 жінка.

Аналіз результатів емпіричного дослідження. Соціальна ідентичність як механізм адаптації людей має кілька складових, серед яких соціальна адаптація, конформність, соціальні ролі, цінності, етнічна ідентичність тощо.

Аналіз результатів доцільно почати з показника рівня соціально-психологічної адаптації, яка включає в себе 6 інтегральних показників та ескапізм. Усі середні показники лежать нижче зони невизначеності. Це означає, що більшість досліджуваних мають високий рівень адаптації, прийняття себе та інших, емоційний комфорт, схильні до внутрішнього контролю та до домінування, а рівень ескапізму лежить у межах норми.

Опитування за методикою Собчик, яка містить 8 шкал (плюс дві шкали брехні), серед яких і шкала конформності, як стилю поведінки, що базується на типологічних властивостях невпевненості в собі і надлишкової орієнтованості на загальноприйнятій нормі поведінки, а також індивідуально-типологічні характеристики. Усі показники лежать у межах загострених - акцентуйованих риси та наближені до надмірно виражених - властивості, що утрудняють адаптацію і можуть створювати проблеми як для самої людини, так і для оточення.

Для виявлення рівня самооцінки обрано методіку Будассі. Аналіз свідчить, що 9,8% мають занижену самооцінку, 36,1% - адекватну, 42,6% - завищену за невротичним типом, 11,5% - завищену. Найменший показник – 0,1, найвищий – 0,98, а загальне середнє значення за вибіркою – 0,6, тобто більшість вибірки складають люди, які мають самооцінку, завищену за невротичним типом.

Наступним кроком у дослідженні стало вивчення «Я-Концепції» та ціннісних орієнтацій особистості. Результати опитування свідчать про те, що провідними Я-Концепціями у всій вибірці є Соціальне Я (60%), Рефлексивне Я (37,5%) та Діяльнісне Я лише 2,5%. Люди з переважанням Соціального Я в більшості випадків проявляють себе у соціальній активності, такій як участь у мітингах, демонстраціях, революціях, також мають орієнтацію на оточуюче середовище, враховуючи його потреби та інтереси. Соціальна активність

переважає і у людей з Рефлексивним Я, але виявляється двояко: частина з них можуть виявляти високу соціальну активність, інша - пасивна в соціальному житті, хоча рівень їхнього Соціального Я також має високі оцінки. Слід зазначити, що наша вибірка складається з людей, які так чи інакше проявляють себе у соціальній активності. Але суттєвих відмінностей за усіма іншими показниками за допомогою статистичного аналізу нами не виявлено.

Наступною методикою для аналізу є опитувальник для вивчення ціннісних орієнтацій Рокича, з якого ми обрали такі цінності як: конформність, спілкування, альтруїстичні та прийняття інших, де останні три складають показник соціальних цінностей. Результати свідчать про те, що досліджувані ставлять на середні місця як конформні цінності, так і соціальні.

При дослідженні такої складової соціальної ідентичності як етнічна ідентичність виявилось, що позитивна етнічна ідентичність констатована у 90,3% досліджуваних і її показник складає 16,4; невизначеність ідентичності – у 9,7% з показником 7,8. Це є свідченням того, що вибірка здебільшого має позитивну ідентичність, яка представляє собою баланс толерантності щодо власного етносу та інших етнічних груп, що дозволяє розглядати її, з одного боку, як умову самостійного і стабільного існування етнічної групи, з іншого - як умову мирної міжкультурної взаємодії в поліетнічному світі.

Математико-статистичний аналіз передбачав перевірку відмінностей між усіма показниками за допомогою t-критерію Стьюдента на основі кількох методів групування: за соціальною активністю на основі анкети, за розподілом за Я-Концепцією та за статтю.

Значення t -критерію Стьюдента за соціальною активністю показав, що існують відмінності за шкалами «домінування» ($p=0,015$); «екстраверсія» ($p=0,038$); «ригідність» ($p=0,003$). Тож, ті, хто має вищий рівень соціальної активності, мають вищі показники екстраверсії, нижчі ригідні та мають прагнення до домінування, на відміну від тих, хто має нижчу соціальну активність.

За Я-концепцією t-критерій Стьюдента не показав жодних відмінностей між соціально активними та соціально пасивними досліджуваними.

За розподілом за статтю виявлено відмінності у шкалах «прийняття себе» ($p=0,048$); «підкорення» ($p=0,037$); «тривожність» ($p=0,019$); «конформність» ($p=0,011$); «цінності спілкування» ($p=0,002$); «альтруїстичні цінності» ($p=0,003$); «соціальні цінності» ($p=0,007$). Це свідчить про те, що жінки мають вищий рівень прийняття себе, прагнення до підкорення (у чоловіків до домінування), тривожніші, конформніші, але на вищі позиції, на відміну від чоловіків, ставлять цінності спілкування, альтруїстичні та соціальні цінності.

Для перевірки впливу досліджуваних показників на «адаптацію» використовувався регресійний аналіз. Виявлено, що особа з високим рівнем адаптивності має адекватну самооцінку, високі рівні самоприйняття, прийняття інших, емоційного комфорту, інтернальність (в даному випадку внутрішній контроль), спонтанність, низькі рівні ескапізму, агресивності, спрямованість на конформістські та альтруїстичні цінності. Цікаво, що на рівень адаптивності також позитивно впливає інтроверсія. Можливо, краще розуміння себе, спрямованість на внутрішній світ допомагає кращому розумінню оточуючих, що дозволяє краще адаптуватись. Найбільшою мірою на адаптивність впливає емоційний комфорт, а найменшою - самооцінка.

Результати кореляційного аналізу виявили наступні зв'язки між складовими соціальної ідентичності: 1) самооцінка не має кореляційних зв'язків з жодною з шкал; 2) адаптація має прямопропорційні зв'язки з такими шкалами як екстраверсія і спонтанність; обернено пропорційні з інтроверсією, сенситивністю, тривожністю і конформністю; 3) невизначеність етноприналежності має негативні зв'язки із сенситивністю та лабільністю; 4) конформність має лише негативні зв'язки з такими шкалами як адаптація, самоприйняття, прийняття інших, емоційний комфорт, інтернальність та прагнення до домінування; 5) альтруїстичні та соціальні цінності мають прямопропорційний зв'язок із прагненням до домінування, а конформістські цінності - з екстраверсією.

Таким чином, у ході дослідження вдалося з'ясувати сутність та складові соціальної ідентичності. Виявлено зв'язки між досліджуваними показниками, а також значущі відмінності залежно від рівня соціальної активності та статі.

Список використаних джерел:

Дудченко О. Н. & А. В. Мытиль (1993). Семейная идентификация в кризисном обществе. *Социальная идентификация личности*, М.: Институт социологии РАН, 84-106.

Гнатенко П. І. & Павленко В. М. (1999). Ідентичність: філософський та психологічний аналіз, К. : Арт-Прес, 466.

Данилюк І. (2008). Мова як чинник згуртованості групового «Ми». *Соціальна психологія*, 2008, Т.1, Вип. 27, 60-67.

Злобіна О. (2004) *Особистість як суб'єкт соціальних змін*. К. : Інститут соціології НАН України, 400.

Коваленко А. Б. & Безверха К. С. (2017). Соціальна ідентичність як механізм адаптації особистості під час суспільної кризи. *Український психологічний журнал*, 1 (3), 48-62.

Коваленко А. Б. & Родіна Н. В. (2009). Особистісний потенціал в опануванні важких життєвих ситуацій: проактивна взаємодія з середовищем. *Вісник Одеського національного університету*, Т.14, Вип.17: Психологія, 54-65.

Фромм Э. (2009). Иметь или быть. *Забывтый язык. Иметь или быть?* М. : "АСТ", 444.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*, New York: Norton, 336.

Tajfel H. (1982). *Social identity and intergroup relations*. Cambridge: Cambridge University Press, 34-49.

Краснякова Алла Олексіївна
науковий співробітник лабораторії
психології політичної поведінки молоді,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна
akrasnykova@ukr.net
ORCID: 000-0001- 6584-0068

ІНТЕРНЕТ ЯК ІНОВАЦІЙНИЙ АГЕНТ ВПЛИВУ РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ КІБЕРПОКОЛІННЯ

Інтернет розглянуто як інтерактивне віртуальне середовище взаємодії соціальних суб'єктів. Акцентовано увагу на тому, що інтернет-середовище є гібридним середовищем, що утворюється в результаті інтеграції елементів реального і віртуального життя. Підкреслюється, що у процесі комунікативної взаємодії різних соціальних суб'єктів в інтернет-середовищі змінюються традиційні механізми соціалізації та ідентифікації, з'являються нові моделі ідентичності.

Ключові слова: ідентичність, кіберпокоління, інтернет середовище, інформаційне суспільство, агент впливу, соціальний суб'єкт

Всесвітня мережа Інтернет є невід'ємним атрибутом життєдіяльності людини: найпопулярнішим технологічним засобом навчання, праці та відпочинку, простором в якому формується світогляд, розширюються уявлення про соціокультурні зразки, цінності, норми поведінки, здійснюється значна, частина соціальних функцій (інформаційна, комунікаційна, репрезентативна, перетворююча, мобілізуюча, компенсаційна, психотерапевтична тощо). Відкритість світового інформаційного простору, розвиток інтерактивних соціальних мереж, висока мобільність взаємодії різних соціальних суб'єктів у віртуальному просторі, змінюють традиційні механізми соціалізації,

ідентифікації, спричинюють появу нових моделей ідентичності. Дж. Арнет вважає, що під впливом глобалізації та інтернетизації світу виникають нові *бікультуральні* моделі ідентичності (коли одна частина самоідентичності індивіда вкорінена в локальну, інша – в глобальну ідентичність), а зміна локальних культур, може призводити до формування гібридної, дифузної моделей ідентичності (Arnett, 2002). Ідею розвитку гібридної ідентичності у віртуальному просторі обстоює Дж. Сулер. Розглядаючи інтернет-середовище як «interreality» - нове «гібридне» середовище, що утворюється за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій в результаті інтеграції елементів реального і віртуального життя, Дж. Сулер припускає, що людина у віртуальному просторі може відтворювати різні моделі ідентичності: реальну, віртуальну (відмінну від реальної), або утворювати гібридну модель ідентичності (з елементів реальної та віртуальної ідентичності) (Сулер, 2004).

Серед вітчизняних та зарубіжних дослідників чимало прихильників ідеї формування в інтернет-просторі *множинних ідентичностей* особистості, які з одного боку підвищують адаптивність людини до сучасних постійно мінливих умов існування і зростаючого темпу життя в інтернетизованому світі, сприяють розширенню образу себе і навколишнього світу, з іншого – ускладнюють процес становлення ідентичності індивіда, що може призвести до довготривалого існування дифузної моделі, або спричинити кризу ідентичності.

Виникнення множинних ідентичностей науковці пов'язують з інтеграційними процесами, що відбуваються у віртуальному просторі. Так в інтернет-просторі відбувається інтеграція життєвого досвіду різних поколінь і завдяки новітнім цифровим технологіям змінюються механізми трансляції соціального досвіду. Якщо традиційно розглядали три типи культури обміну життєвим досвідом між різними поколіннями: постфігуративний – передавання життєвого досвіду відбувається від старших поколінь до молодших, кофігуративний – від ровесників до ровесників, префігуративний – знання, соціальний досвід передають як від старших до молодших поколінь, від ровесників до ровесників, так і від молодших поколінь до старших, в

інтернетизованому суспільстві користувачі одночасно відтворюють всі три моделі передавання соціального досвіду. Літні люди оволодівають новітніми способами комунікації, що дозволяє їм активно насичувати контент інтернету, вести діалоги, полілоги на платформах соціальних мереж, комунікувати в різних он-лайн групах, взаємодіяти у віртуальному просторі з іншими поколіннями, опосередковано передаючи життєвий досвід. Кіберпокоління за дуже короткий час стає освіченішим, ніж люди старшого віку, і, в процесі взаємодії, молодь швидко засвоює досвід інших та спирається на нього у разі необхідності. Авторитет користувача, не залежить від віку і соціального статусу, а підтримується рівнем його інтелекту, цифрової та комунікативної компетентності, інтернет-активності, наявності власного погляду, креативності, емоційним позитивом, що мотивує бажання особи здійснювати інтегративні дії з іншими. Отже, інтерактивність, можливість взаємо опосередкованої взаємодії, відсутність соціальної і вікової диференціації часопросторова дифузність комунікації в інтернет-просторі, зумовлюють вплив мережі Інтернет на становлення та розвиток ідентичності кіберпокоління.

В інформаційному суспільстві система впливів на людину складна і неоднозначна (вплив на людину здійснюється на рівні мікро-, мезо- та макросередовища). Автор теорії інформаційного суспільства М. Кастельс вважає, що в умовах інформаційної глобалізації ідентичність є соціо-просторовим феноменом, головним джерелом смислів; ідентифікація здійснюється як процес розпізнавання соціальним актором себе і конструювання своєї свідомості на основі даного «культурного атрибута або мережі атрибутів» (Кастельс, 2010, с. 27). На його думку, в інформаційному суспільстві утворюються три форми ідентичності: *легітимуюча, протидіюча та проектуюча*. Легітимуюча ідентичність формується під впливом аргументів та смислів, які впроваджуються традиційними агентами впливу, задля збереження і відтворення традиційних моделей ідентичності; протидіюча (як ідентичність опору правлячим, усталеним нормам), конструюється у відповідь на девальвацію і стигматизацію співтовариств, характеризується протестним

характером акторів. Проте, в перспективі, як зазначає автор, частина з них зможе перейти до «ідентичності, спрямованої в майбутнє»; проектуюча (ідентичність, спрямована у майбутнє), розвивається як «нова ідентичність» суб'єкта, що переглянув свою позицію у суспільстві і домагається трансформувати соціальний простір» (там само).

У контексті нашого дослідження спираємося на концепцію конструювання ідентичності у віртуальному просторі Дж. Сулера, теорію інформаційного суспільства М. Кастельса, а також теорію соціального впливу В. О. Татенко. За теорією впливу В. О. Татенко в інтернеті утворюється суб'єк-суб'єктна модель взаємодії і «кожний користувач має змогу віддавати іншому усе те найкраще, що в нього є, і так само - активно, ініціативно, помірковано, етично і творчо – власне вчинково – привласнювати за максимумом усе найкраще від іншого. Виникає справжня спільність «Ми», в якій кожне «Я» не підпорядковується іншому і загалу, не розчиняється і не губиться в загалі, оскільки є активним учасником суб'єктно-вчинкової взаємодії. У суб'єктній взаємодії здійснюється взаємовпливи суб'єктів» (Татенко, 2008, с. 188). Ми вважаємо, що на розвиток ідентичності кіберпокоління одночасно із традиційними соціальними суб'єктами, такими як родина, освіта, друзі, ЗМІ, громадські організації і політичні партії, державні інститути, *консеквентний* (від лат. **consequens, consequentis** – послідовний і логічний) вплив здійснює взаємодія користувачів в інтернет-середовищі. При цьому враховуємо, що користувачі не завжди усвідомлюють, що: 1) у процесі опосередкованої комунікації, людина оперує образами, які виникають в результаті аналізу існуючого (або запропонованого) контенту. (Контент, утворюють і контролюють провайдери, редактори, адміністратори сайтів, блогери, медіатори, які не завжди пропонують користувачеві якісну, перевірену і неупереджену інформацію); 2) у віртуальному світі особистість відкрита для будь-яких зовнішніх впливів, у тому числі і маніпулятивних. Інтернет-технології непомітно закріплюють в пам'яті людини інформацію і, в такий спосіб, формують потреби, інтереси, цінності, погляди, норми поведінки. Як

зазначає В. М. Щербина, «в інтернеті з раннього віку відбувається не лише мовна і культурна експансія, а й програмування певних структур свідомості і підсвідомості» (Щербина, 2002, с. 114). Постає питання, на якому рівні впливає на людину інтернет середовище – мікро-, мезо-, чи макро середовища?

Впливовість того чи того агента, згідно теорії впливу В.О. Татенко, може оцінити сам суб'єкт, порівнюючи цей вплив із впливом інших соціальних суб'єктів. Ми враховували, що користувачі оцінюють контент інтернету, який інтегрує інформацію інтернет-сайтів, а також контент соціальних медіа. За розробленою нами *версією репертуарних решіток ми провели серію досліджень у закладах вищої освіти країни* (Краснякова, 2017; 2020). Респонденти за семибальною шкалою оцінювали вплив традиційних соціальних суб'єктів (родини, педагогів, друзів, засобів масової інформації, громадських об'єднань, політичних партій, державних інститутів) на становлення таких особистісних характеристик як: відчуття відповідальності за країну, особисте бажання брати участь у суспільно-політичному житті, готовність виявляти ініціативу у вирішенні значущих проблем суспільства та порівнювали з впливом інтернет-середовища (контенту інтернет-сайтів, соціальних мереж). (Фрагмент дослідження наведено у таблиці 1).

Таблиця 1.

Середні значення оцінки молоддю впливу соціальних суб'єктів та інтернет-середовища на складники громадянськості (N=297)

СОЦІАЛЬНІ СУБ'ЄКТИ ХАРАКТЕРИСТИКИ	Родина	Педагоги, викладачі	Друзі, сокурсники	ЗМІ (твб, радіо, друковані видання)	Інтернет-середовище		Громадські організації	Політичні партії та лідери	Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів України
					Інтернет-сайти	Соціальні інтернет-мережі, блоги, чати			
Ініціативність у вирішенні значущих проблем суспільства	4,4	5,0	5,0	4,4	5,0	5,0	5,0	4,6	4,5
Відчуття відповідальності за свою країну	5,0	5,4	5,1	4,6	4,8	4,8	5,1	4,2	4,6
Бажання брати участь у суспільно-політичному житті країни	4,4	4,7	5,0	4,5	5,0	5,0	5,0	4,5	4,7

Узагальнюючи дослідження 2015 – 2020 рр., ми констатували, що:

- вплив інтернет-середовища здійснюється на рівні мікро, мезо та макро середовища. Це дає підстави розглядати інтернет як *мета середовище*, в якому взаємодіють різні соціальні суб'єкти;
- контент інтернету, інтегрований з інформації сайтів та утворений в соціальних медіа, змінює традиційні механізми соціалізації, ідентифікації, зумовлює появу нових моделей ідентичності;
- інформаційно-комунікаційна мережа інтернет, створюючи сприятливі умови взаємодії різним суб'єктам, постає як інноваційний агент впливу становлення та розвитку ідентичності кіберпокоління.

Список використаних джерел:

Arnett, J.J. (2002). The Psychology of Globalization. *American Psychologist*, 57, 774–783.

Castells, M. (2010). *The Power of Identity*. Malden MA: Blackwell.

Краснякова, А.О. (2017). Особливості впливу інформаційно-комунікаційного середовища мережі Інтернет на становлення громадянськості молоді. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*, 6, Т. 2, 149 – 153.

Краснякова, А. О. (2020) Особливості розвитку громадянської компетентності кіберпокоління. *Габітус. Науковий журнал з соціології та психології*, 19, 241–246.

Suler, J. (2004). *CyberPsychology and Behavior*, 7, 321–326.

Татенко, В. О. (2008). *Соціальна психологія впливу : монографія*. К: Міленіум.

Щербина, В. М. (2002) Сітьова кіберкомунікація як соціальний феномен. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 109–116.

Нестеренко Галина Олегівна

доктор філософських наук, професор,
професор-стипендіат Рейн-Майнського університету прикладних наук

м. Київ, Україна / м. Вісбаден, Німеччина

gala99nesterenko@gmail.com

ORCID: 0000-0003-3224-8900

ДІТИ ВІЙНИ-2022 В ЕКЗИЛІ: НЕТИПОВА КРИЗА ІДЕНТИЧНОСТІ

Аналізується проблемність становлення ідентичності дітей та підлітків, які через повномасштабне російське вторгнення 2022 р. опинились за кордоном, у тому числі, складнощі, пов'язані з освітнім процесом. Надаються рекомендації для батьків, які можуть допомогти дітям у процесі їхнього самовизначення.

Ключові слова: ідентичність, діти та підлітки, освітній простір, біженці, вимушена міграція, національна самоідентифікація.

Війна, яка розпочалась у 2014 році і перетворилась на повномасштабне російське вторгнення в лютому 2022 р., завдає шкоду по всіх «фронтах». Одним із таких фронтів є освіта. Цей фронт дуже складно поставити на передній план, коли так багато щоденних завдань, пов'язаних із забезпеченням життя та інших вітальних потреб. Проте у стратегічному вимірі саме освіта дає націям можливість виживати і перемагати, стверджуватись у світі. Тому нагальним завданням під час війни, навіть за умови масштабних обстрілів, є підтримування освітнього процесу і освітнього простору, допомога в адаптації учасників освітнього процесу: необхідно, не відкладаючи до перемоги, робити щоденні дії для того, щоб ситуація не стала гіршою, ніж вона є.

Звісно, це потребує детальніших емпіричних досліджень, але навіть за допомогою спостереження та логічного аналізу очевидно, що абсолютно всі

учасники освітнього процесу переживають стрес і зазнають психологічної травми через війну, міграцію, смерть близьких, руйнування будівель тощо. Підтримки, особливо психологічної, потребують абсолютно всі: учні, студенти, вчителі, викладачі, керівництво ... Проте дітей та підлітків справедливо можна вважати найбільш вразливими групами під час таких екстремальних ситуацій.

Ця вразливість проявляється не лише в тому, який негативний відбиток залишає в дитини чи підлітка психологічна травма. Найстрашніше - **страждає процес становлення ідентичності молоді людини**. Адже дитинство і рання юність є такими періодами людського життя, коли має пройти процес особистісного самовизначення, сформуватись несуперечливе сприйняття та розуміння себе. Тільки за таких умов формується основа для подальшого гармонійного розвитку особистості та її соціальної реалізації на користь суспільства. Зокрема, один із перших ґрунтовних дослідників феномену ідентичності Е. Еріксон підкреслював, що поступове становлення ідентичності особистості відбувається до 17 років. Він вказував, що ідентичність – це свідоме уявлення про себе та необхідна умова компетентного життя, хоча при цьому визнавав, що процес її розвитку триває все життя (Erikson, 1994). Загалом, не будемо заперечувати, що ідентичність особистості розвивається протягом усього життя людини, але основа формується в період інтенсивного психофізіологічного розвитку та на етапі, коли підліток намагається відокремити себе від інших і знайти власне місце та усвідомити власну унікальність.

Що таке ідентичність і для чого вона потрібна?

Сутність і зміст цього феномена досліджена вже крізь найрізноманітніші призми, проте життя постійно відкриває нові площини та нові умови її розвитку, зокрема такі як сьогодні. З позицій психологічного аналізу феномен ідентичності вивчали А. Адлер, Е. Еріксон, Ж. Лакан З. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, К. Юнг, які робили акцент на формуванні певних відносно сталих рис особистості в результаті наслідування та опанування зразків поведінки. Етносоціологи (Е. Сміт, Ю. Хабермас та ін.) аналізують різновиди або рівні

ідентичності залежно від соціальних груп. Соціальні філософи узагальнюють здобутки окремих наук і намагаються концептуалізувати узагальнену картину цього феномену. Із сучасних дослідників, достатньо ретельний аналіз ідентичності як атрибута людини та суспільства наводить М. Єгупов, в дисертації якого можна ознайомитись із різними напрямками досліджень цього феномену (Єгупов, 2015).

Незважаючи на наявність відмінностей у тлумаченні цього поняття, ключові риси лишаються сталими. Ідентичність – це деяка *відносно стала* внутрішньоособистісна конструкція, сукупність уявлень про себе і світ, цінностей, стереотипів і типових зразків поведінки, які усвідомлює та проявляє людина. Аналіз наявних праць демонструє, що в деяких дефініціях робиться акцент на *сталості* рис людини, в інших – на тому, що це відносно *мінлива* конструкція. Логічно, що саме до стабільності рис і тотожностей первісно тяжіє людина, бо це дає відчуття захисту. Але потім, із роками, ідентичність може зазнавати часткових змін, або й радикальних – в періоди особистісних криз.

Узагальнюючи існуючі концепції, варто зазначити, що ідентичність – це відчуття та усвідомлення власного самоототожнення особистості, спосіб сутнісного розуміння себе через співвіднесення з наявними групами та зразками, а тому за значенням ідентичність – це внутрішній стрижень людини. Людина зі сформованою чіткою несуперечливою ідентичністю здатна приймати рішення швидко і реалізовувати їх ефективно. Якщо потрібна гнучкість – то при чіткому усвідомленні своєї ідентичності людині легше визначитись, від чого відмовитись або на які принципи подивитись у конкретній ситуації в інший спосіб.

Вирізняють різні шари ідентичності, серед них національна ідентичність вважається однією з найбільш фундаментальних. «З усіх ідентичностей, що їх тепер поділяють люди, національна ідентичність, мабуть, найважливіша й найповніша» (Сміт, 1994, с. 149-150). Причому Ю. Хабермас пише, що між національною ідентичністю та громадянством існує складний зв'язок (Хабермас, 2005, с. 51), тобто можна зрозуміти, що він неоднозначний: людина

може проживати в іншій країні і навіть мати інше громадянство, проте це не означає ідентифікацію себе з іншою нацією. Можна лише уявити, яке непорозуміння відбувається у свідомості підлітка, який відчуває себе українцем, але вимушено проживає в іншій державі, і не знає, наскільки довго це триватиме.

Це частково пояснює, чому особливо гостро проблема з формуванням ідентичності стоїть для тих дітей і підлітків, які (тимчасово) змінили місце проживання, особливо – якщо виїхали за кордон.

Що відбувається з дитиною, яка лишилась вдома? – «Світ рухнув», тому що відбувається те, чого ніколи не можна було б уявити у ХХІ столітті. Падають бомби, вибухають підстанції та будинки, чужоземці вбивають мирних жителів ... Постійні повітряні тривоги, уроки онлайн або в бомбосховищі. Світла немає, а коли повітряна тривога – то треба сидіти в коридорі за двома стіночками і чекати відбою. Страшно? – так. Травма? – Безумовно.

Ті ж учні, які через повномасштабну російську агресію опинились за кордоном – мають нетипові проблеми з процесом становлення ідентичності. Як особистісної, так і соціальної.

Найбільш поширена ситуація така. Батьки прийняли рішення про виїзд за кордон. Мама з дітьми їде, тато лишається вдома. Дитину не запитували, її поставили перед фактом і прийняли рішення без урахування її думки. Раніше дитина знала, де вона живе, в якій школі навчається, як відбуваються уроки та які пріоритети при виконанні домашніх завдань, що вона робить уранці, вдень, увечері, які улюблені місця для прогулянок із друзями, які імовірні плани родини на проведення відпустки, і так далі, багато чого іншого.

Але з початком війни доля невизначеності у житті дитини зросла, а з переїздом за кордон – ще в декілька разів. Безліч запитань турбує дитину, або усвідомлено або на підсвідомому рівні:

- Чи надовго ми тут?
- Де ми будемо жити?
- Як ми будемо тут жити, ми ж не розуміємо місцевої мови?

- Я не хочу ходити в цю школу, я не розумію їхньої мови.

- Нічого не зрозуміло, тут зовсім по-іншому організоване навчання.

- Чи ми повернемося в Україну?

- Я зрозумів, що поки я тут, то маю вчити іноземну мову, бо «вона мені в житті знадобиться», мені б ще зрозуміти, для чого знадобиться ...

Або навпаки, ситуації можуть бути дуже індивідуальні, ... Наприклад, якщо дитина вирішила, що наразі вертатись додому не варто, треба якийсь час пожити за кордоном, то батькам потрібно це врахувати і радитись, як із дорослим. Це вплине позитивно на самовизначення та самоідентифікацію дитини. Завжди важливо розмовляти, виявляти проблеми, які турбують і допомагати визначити свою ідентичність у тому чи іншому питанні. Не підказками, а запитаннями і щирим інтересом, що саме дитина про це думає.

У жодному випадку не можна часто змінювати свою точку зору щодо повернення / не повернення в Україну. Наприклад, якщо ви вже відстоювали думку, що «найближчі пару років ми точно живемо за кордоном, бо місто наше зруйноване і жити нам там немає де», то не варто за місяць казати протилежне.

Влада, звісно, може робити багато, і тому для вирішення цієї проблеми важливою є державна політика в галузі освіти. Політика як нашої держави, так і держав, які приймають наших дітей. Проте, очевидно, що ніхто не допоможе швидше і якісніше нашим дітям, ніж їхні батьки та ті педагоги, які вже зараз із ними працюють. Для того, щоб більш гладко проходив процес становлення ідентичності українського учня, який опинився за кордоном, - потрібна щоденна робота саме цих учасників освітнього процесу: батьків і педагогів.

Що можна робити в першу чергу батькам?

1 – Визнати, що проблема зі становленням ідентичності Вашої дитини чи підлітка в умовах вимушеного переселення існує. Не відвертатись від неї, звернути на неї увагу, констатувати її (в собі, а не для дитини).

2 – Наскільки можливо, збільшити ступінь визначеності для дитини і для себе. Проговорювати: ми зараз не можемо повернутись, тому що ми обираємо безпеку. Якщо станеться А, то ми зробимо це. Якщо станеться В – то зробимо

це. Ми повернемося в Україну, коли ... Або ми не повернемося в Україну, поки ...

3 – Для збільшення ступеня визначеності запровадити в родинне життя чіткіший графік та ввести декілька щоденних ритуалів Вашої родини «в екзилі».

4 – Більше вживати українську мову та дати простір для української культури в повсякденному житті вашої родини. Дитина має розуміти свою етнічну та національну належність. Тільки тоді вона матиме змогу визначити свою ідентичність та своє місце в полікультурному середовищі.

5 – Мовою, зрозумілою саме Вашій дитині, пояснити, чому на нашу країну напали і чому представники однієї нації хочуть вбивати іншу. Зазирніть у підручник історії того класу, в якому навчається дитина. Спробуйте через ті події, які описані там, - пояснити дитині, що відбувається зараз. На Youtube є відеолекції, з яких можна взяти потрібну інформацію, достатньо лише самому переглянути декілька та обрати, яка відгукується найбільше саме у Вашій родині.

6 – Сприяти тому, щоб дитина продовжувала контактувати з близькими їй людьми в Україні, нагадувати їй та допомагати підтримувати цей зв'язок.

7 – Зменшити емоційне й розумове навантаження. Якщо дитина відвідує 2 школи (одну за кордоном, а другу онлайн в Україні) – то максимально допомогти їй берегти нерви і знаходити час на відпочинок. Якщо не вдається поєднувати, то відмовитись від чогось, але зберегти психоемоційне здоров'я. Якщо дитина «стресує» від іноземної школи, від чужої мови, від спілкування з іноземцями – розмовляти про це, проговорити разом можливі шляхи полегшення ситуації.

Що можуть зробити в допомогу українські вчені? – У тих спільнотах, в яких ви користуєтесь довірою, поширювати рекомендації, які відомі та зрозумілі психологам, але про які не задумується багато батьків. Батьки й самі опинились у ситуації психологічної травми, але думають, що лише професійні психологи зможуть допомогти їхнім дітям, а зараз доводиться просто поставити

все це на паузу. Не можна цього робити в жодному випадку. Роблячи так, ми поглиблюємо складності цього процесу до тривалої глибокої рани.

Список використаних джерел:

Erikson, E.H. (1994). *Identität und Lebenszyklus. Drei Aufsätze*. Suhrkamp.

Єгупов, М.В. (2015). *Ідентичність як атрибут людини та суспільства: дис. ... канд. наук*. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України.

Сміт, Е.Д. (1994). *Національна ідентичність*. Київ: Основи.

Хабермас Ю. (2005). Громадянство і національна ідентичність. У (ред. В. ван Стінберген) *Умови громадянства*. (С. 49-70). Київ.

Остапенко Ірина Віталіївна

кандидат психологічних наук,
завідувач лабораторії психології політичної поведінки молоді,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м. Київ, Україна
ostapenko.iryna.vit@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6710-5964

ОСОБЛИВОСТІ ПРОЯВУ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВИХ ДІЙ

Стаття висвітлює результати емпіричного дослідження уявлень молоді про регіональну ідентифікацію, що здійснювалось з використанням проєктивної методики «Географія візуальних образів». Аналіз результатів дослідження дозволив визначити, що регіональна ідентичність молоді окреслюється межами власного населеного пункту (міста, села). Виявлено психосемантичні особливості уявлень про типового представника регіону.

Ключові слова: *регіональна ідентифікація, методика «Географія візуальних образів», війна, студентська молодь.*

Війна змінила погляд на уявлення багатьох українців про свій регіон та його жителів. Регіональна ідентичність стала більш акцентованою, значущою, з'явилися нові місцеві міфи та легенди, загострилося сприймання регіональних проблем. Багато територій є тимчасово окупованими або знаходяться в зоні проведення бойових дій. В зв'язку з цим перед науковцями-дослідниками виникає проблема регіонального поділу України та визначення меж регіонів для проведення дослідження, оскільки загальноприйнятий поділ – центр, захід, схід, південь, не працює в сучасних умовах. Велика кількість молоді є внутрішньо переміщеними особами і можливо, ще більша кількість знаходиться

за кордоном, є і такі, що знаходяться на окупованих територіях і не мають змоги виїхати звідти. При цьому всі ці молоді люди навчаються в українських навчальних закладах. Багато навчальних закладів – ВНЗ, школи, училища - теж переміщені з окупованих/регіонів, де ведуться бойові дії у безпечніші регіони. Це все разом створює значні проблеми для проведення емпіричного дослідження.

Щоб знайти шляхи розв'язання дослідницької проблеми, принаймні, означити критерії регіональної диференціації, ми спробували з'ясувати, як молодь уявляє собі типового мешканця регіону.

Одним з критеріїв виміру регіональної ідентичності, яким користувалися дослідники, є «національна ідея у регіональному баченні», яку можна окреслити як власну візію смисложиттєвих орієнтирів і привабливих перспектив майбутнього, що властиве кожному територіальному соціуму. Ставлення до конструкту «національна ідея» може бути досить виразним індикатором політичних орієнтацій і ціннісних пріоритетів. (Нагорна, 2008). При цьому термін «національна ідея» застосовувався у найширшому з усіх можливих значень. «...Він концептуалізувався як своєрідна тріада, що складається з національного історичного міфу і відповідних проєкцій минулого на сучасність, уявлень про сучасний національний інтерес і про спрямований у майбутнє національний ідеал...». (Нагорна, 2008, с. 158). Відповідно, довгий час дослідники концентрували свою увагу на відмінностях у інтерпретації історичного минулого, геополітичну орієнтацію (на Європу чи Росію), бачення владного режиму (демократичний, ліберальний чи авторитарний), ознаки політичної, економічної, культурної успішності держави. Саме ці регіонально вкорінені відмінності і виступили в якості основи протистояння Заходу і Сходу, яке часто артикулювалось політиками в електоральній боротьбі.

Однак війна, анексія територій, і, нарешті, повномасштабне вторгнення Росії в 2022 р. змінили ці регіональні ідентифікації в бік більшої національної єдності, з огляду на необхідність спільного протистояння агресору, в той же час не нівелювавши їх повністю, а подекуди й надавши їм нового наповнення. Ці

нові форми а іноді й види регіональних відмінностей залежать від територіальних особливостей перебігу воєнних дій з моменту початку повномасштабного вторгнення РФ (зокрема від того, знаходився/знаходиться регіон під окупацією чи ні, наскільки великий розмах руйнувань, наскільки віддаленим/наближеним є цей регіон до зони бойових дій, від кількості переселенців з інших регіонів і.т.ін.)

В нашому власному дослідженні особливостей прояву регіональної ідентифікації ми прагнули використати цікаві і релевантні для студентської молоді методи. Зокрема, з огляду на активне використання молоддю соціальних медіа та значної присутності там візуального контенту, нами було прийняте рішення про найбільшу доцільність використання методу візуалізації за допомогою колажів. Вважаємо за доречне коротко занурити читача у контекст даного методу, щоб він краще розумів логіку рішення нашого дослідницького колективу.

Слід зазначити, що поступово розширюється сфера застосування візуалізації в психологічних дослідженнях. Так, в межах мультимодального підходу стає можливим вивчати особистий досвід, який важко вербалізувати (Boden & Larkin, 2021). Відомим якісним методом групової роботи також є візуальна матриця, що застосовується для дослідження досвіду художньої постановки або психосоціального впливу естетичних об'єктів, процесів чи подій на аудиторію, групу чи спільноту. За допомогою даного методу досліджуються психосоціальні та символічні аспекти культурних уявлень (Froggett, 2021). З огляду на специфіку соціальних медіа, люди все частіше використовують візуальну інформацію для конструювання своєї ідентичності, самовираження та соціального спілкування, наприклад, через обмін селфі та знімками повсякденного життя (Hand, 2017; Highfield & Leaver, 2016).

Нами ж для вивчення психосемантичних особливостей візуалізації уявлень студентської молоді про типового мешканця регіону використовувалась проєктивна техніка колаж, що дозволяє актуалізувати особистісні переживання та дослідити окремі аспекти життєвого досвіду

людини, які виявляються у її візуальних репрезентаціях. Ми вважали доцільним застосувати проєктивну методику «Географія візуальних образів», в основу якої покладено техніку створення колажу. Ця методика пройшла багаторічну апробацію у наших наукових та прикладних психологічних дослідженнях (Остапенко, 2014; Соснюк & Остапенко, 2017).

Порівняно з традиційними методиками створення колажу, її використання надає істотні переваги, пов'язані з певними процедурними та конструктивними особливостями. Так, при створенні колажу респондентам пропонується підписати кожен візуальний образ, щоб наділити картинки первинним індивідуальним значенням. Тобто методика дозволяє не тільки отримати інтегральні колажі, але й ідентифікувати цінності та особисті сенси, які репрезентують візуальні образи, що були використані респондентами. Крім того, застосування даної проєктивної методики передбачає використання спеціальної інтерпретаційної схеми, розробленої О.П.Соснюком (Соснюк, 2012) на основі ідей А.Branthwaite та L.Toiati (Branthwaite & Toiati, 2005).

Мета статті полягає у висвітленні результатів емпіричного дослідження візуалізації уявлень студентської молоді про типового представника регіону.

В нашому дослідженні респонденти здійснювали пошук візуальних образів у медіаконтенті, представленому у соціальних медіа і на різноманітних платформах в Інтернеті. В процесі аналізу створених досліджуваними колажів особливості прояву базових конструктів уявлень студентської молоді про типового представника регіону визначались в площинах: раціонального, емоційного та життєвого досвіду, творчої пізнавальної активності. Детальний опис інтегральної інтерпретаційної схеми наведено в наших попередніх публікаціях (Соснюк & Остапенко, 2017).

Методика колажів разом з інтерпретаційною схемою була використана в емпіричному дослідженні психосемантичних особливостей уявлень про майбутнє студентської молоді з використанням медіаконтенту.

Дослідження проводилося під час повномасштабного вторгнення рф, протягом березня-квітня 2022 р. серед студентів закладів вищої освіти м. Києва,

які навчаються за спеціальностями технічного, природничого та гуманітарного профілю. Загальний обсяг вибірки – 91 особа (71 особа жіночої статі, з них 36 знаходяться в Україні, в тому числі на тимчасово окупованих територіях, а 35 – за кордоном; 20 осіб чоловічої статі). Всім досліджуваним пропонувалось зробити колажі «типовий представник регіону» за методикою «Географія візуальних образів».

Попередній аналіз результатів дозволив визначити наступні ***психосемантичні особливості уявлень про типового представника регіону.***

Сутнісні характеристики. Те, що відрізняє мешканців регіону: мова спілкування (українська, російська, суржик, місцевий діалект), характеристики мешканців (любов до футболу, почуття гумору, рід занять, відкритість/закритість у комунікації), визначні місця кожного населеного пункту, вільний він чи знаходиться в тимчасовій окупації. Спільне для всіх регіонів: любов до рідного міста/села, патріотизм, громадянські якості, готовність захищати Батьківщину, волонтерство, відновлення миру та возз'єднання сімей, повернення додому.

Раціональні інтенції. Те, що відрізняє мешканців регіону: Темп життя (поспіх, повільний); популярні місця прогулянок, сховищ, відпочинку; стиль одягу, рід занять, ступінь зайнятості, усвідомлення себе європейцем.

Життєвий досвід. Те, що відрізняє мешканців регіону: улюблений міський транспорт/власний транспорт, місця здійснення покупок, наявність інтересів поза роботою/освітою, кількість мов, якими володіють мешканці регіону, рівень достатку, проблеми регіону, інтенції змінити місце проживання. Спільне для всіх регіонів: освіта, наявність домашнього улюбленця, читання новин, мрії про повернення до звичного життя.

Креатив, узагальнений попередній досвід. Те, що відрізняє мешканців регіону: креативний, сучасний чи традиційний погляд на життя, традиції/дозвілля, хоббі, наявність вимушених переселенців, наявність зруйнованих будинків. Спільне для всіх регіонів: синдром відкладеного життя, волонтерство, військова служба.

Емоції та почуття. Те, що відрізняє мешканців регіону: способи відпочинку, улюблені розваги. Спільне для всіх регіонів: емоційна прихильність до рідного міста, переживання за близьких, турбота та співчуття постраждалим, спілкування з близькими в інтернеті, біль за руйнування, втома.

Незважаючи на те, що традиційно регіоном вважається місцевість, більша за населений пункт, принаймні область, а то й низка сусідніх областей, майже, всі досліджувані ідентифікували себе як мешканців населеного пункту (міста, села), де вони народилися та вирости. Молоді люди (незалежно від статі та місцеперебування) часто використовують для візуалізації національну символіку та культурні символи, зображення українських військових, з якими пов'язуються надії на мир, перемогу та відновлення територіальної цілісності держави. В той же час молодь з окупованих регіонів використовує у колажах російську символіку та зображення російської техніки, які розміщені як сутнісні характеристики регіону, а також у площинах раціональних інтенцій та життєвого досвіду. Надії на визволення від окупації та емоційну єдність з Україною передаються зображенням масових проукраїнських мітингів у площині емоцій та почуттів.

Можна відзначити, що історичне минуле регіону практично не представлене на колажах, так само як культурні традиції, що раніше були ледь не найважливішою відмінністю одного регіону від іншого. Можливо, це пов'язано з незнанням історії чи традицій регіону молоддю, а, можливо, і з тим, що війна просто зробила ці аспекти менш значущими в сучасних умовах.

Підсумовуючи результати емпіричного дослідження, варто відзначити, що виклики війни змінюють бачення молоддю регіональної ідентифікації та критеріїв диференціації жителів одного регіону від іншого.

Висновки. В емпіричному дослідженні визначено особливості візуалізації уявлень молоді про типового представника регіону України з використанням медіаконтенту. Аналізуючи результати дослідження, можна зробити такі **висновки:**

1. Встановлено, що в уявленнях молоді (незалежно від статі та місцеперебування) про типового представника регіону є багато спільного, тобто такого, що властиве представникам всіх регіонів: любов до рідного міста, патріотизм, громадянські якості, готовність захищати Батьківщину, волонтерство, очікування щасливого життя у родинному колі, відновлення миру та возз'єднання сімей /повернення додому. Молоді люди (незалежно від статі та місцеперебування) часто використовують для візуалізації національну символіку та культурні символи, зображення українських військових, з якими пов'язуються надії на мир, перемогу та відновлення територіальної цілісності держави.

2. Виявлено критерії відмінностей мешканців різних регіонів України: мова спілкування (українська, російська, суржик, місцевий діалект), характеристики мешканців (любов до футболу, почуття гумору, рід занять, відкритість чи закритість у комунікації), визначні місця кожного населеного пункту, вільний він чи знаходиться в тимчасовій окупації.

3. Визначено, що в уявленнях студентської молоді їхній регіон окреслюється межами населеного пункту (міста, села), де вони народилися та вирости

4. Встановлено, що історичне минуле регіону практично не представлено на колажах, як і культурні традиції, що раніше були ледь не найважливішою відмінністю одного регіону від іншого.

Список використаних джерел:

Нагорна, Л. П. (2008). *Регіональна ідентичність: український контекст*. Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України. Київ.

Остапенко, І. В. (2014). Особливості використання проективної техніки «колаж» для дослідження уявлень студентської молоді про владні режими. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: Збірник наукових праць*, 2 (23), 187–192.

Соснюк, О. П. & Остапенко, І. В. (2017). Психосемантичні особливості національної та громадянської ідентичності студентської молоді. *Український психологічний журнал*, 2 (4), 164–176.

Соснюк, О. П. (2012). Психосемантична інтерпретація візуальних образів у прикладних дослідженнях. *Наука і освіта*, 9, 201–205.

Boden, Z. & Larkin, M. (2021). Moving from social networks to visual metaphors with the Relational Mapping Interview: an example in early psychosis. Paula Reavey (Eds.), *A Handbook of Visual Methods in Psychology. Using and Interpreting Images in Qualitative Research*. London and New York : Routledge. Taylor & Francis Group.

Branthwaite, A. & Toiati, L. (2005). An unusual approach to collage. *Exploring projective techniques (Reassessing and developing current practice)* (pp. 18–27). Barcelona (WorkShop ESOMAR).

Froggett, L. (2021). Imagery and association in a group-based method: the visual matrix. Paula Reavey (Eds.), *A Handbook of Visual Methods in Psychology. Using and Interpreting Images in Qualitative Research*. London and New York : Routledge. Taylor & Francis Group.

Hand, M. (2017). Visuality in social media: Researching images, circulations and practices. In L. Sloan & A. Quan-Haase (Eds.), *The SAGE handbook of social media research methods* (pp. 217–231). London, UK: Sage.

Highfield, T. & Leaver, T. (2016). Instagrammatics and digital methods: Studying visual social media, from selfies and GIFs to memes and emoji. *Communication Research and Practice*, 2(1), 47–62.

Пашенко Світлана Юрїївна

кандидат педагогічних наук, доцент,
заступник декана факультету психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

м. Київ, Україна

s_paschenko@knu.ua

ORCID: 0000-0002-6072-5535

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ВИКЛАДАЧА ЗВО

Розкрито особливості впливу процесів глобалізації на сферу вищої освіти та її суб'єктів, а також впливу глобалізації вищої освіти на розвиток професійної ідентичності мобільних викладачів ЗВО та представлено діагностичний інструмент емпіричного дослідження їх глобалізаційного потенціалу.

Ключові слова: професійна ідентичність, освіта, глобалізація, викладач ЗВО, глобалізаційний потенціал

Постановка проблеми, її актуальність. Вища освіта в якості суспільного гравця занурилася у процеси глобалізації, які охопили практично всі галузі соціальної практики і суттєвим чином торкнулися життєвого світу особистості. Відповідаючи на такі виклики життя, філософія освіти, психологія, соціологія, педагогіка, «європейські студії» сконцентрувалися наразі на розгортанні концепцій розкриття потенціалу вищої освіти та її суб'єктів з метою подальшого їх розвитку задля досягнення відповідності суспільним вимогам сьогодення (Андрос, 2003). Цивілізаційний підхід до розгляду процесів, які розгортаються в царині вищої освіти, зумовлює появу мультидисциплінарного напрямку досліджень, в межах якого відбувається

осягнення тих закономірностей, процесів, явищ і феноменів, які формують відповідну морфологію сучасного освітнього простору (Козловець, 2008; Ткач, 2012).

Попри стрімкість змін, які об'єктивно відбуваються в сучасному світі – «плинній сучасності» (Бауман, 2004), інститут вищої освіти залишається доволі консервативним і змінюється повільно. Інертність розвитку системи спричиняє такі самі тенденції у розвитку багатьох її суб'єктів, насамперед – викладачів як носіїв коду академічної культури та цінностей педагогічної професії. Тим не менш, багато людей у надрах окремих інституцій плекають ідеї інноваційної діяльності як частину свого професійного «Я», в якому поєднуються усі наші здібності: інтелект, почуття, емоції, уява, інтуїція, бажання, духовність, душа.

Сьогодні йдеться також про розробку нових теоретико-методологічних засад формування педагога нової генерації, здатного до реалізації сучасної освітньої політики – мобільного викладача, «трансфесіонала». Останній термін виник у 90-х роках ХХ століття та отримав обґрунтування в роботах О. І. Генісаретського, В. Є. Клочка, Л. Б. Рилової, Н. А. Сегеди, С. О. Смірнова та ін. «Трансфесіонал» не має жорсткої прив'язки до однієї культурної норми, це «людина-навігатор», яка плаває по мережах-комунікаціях «світової освіти» та будує свій власний ідеальний образ за своїми авторськими стандартами, постійно проблематизує та долає сталість, відкриває й породжує усе нові горизонти свого культурного «Я» (Клочко & Галажинский, 2009).

На думку В. Є. Клочка, сьогодні важливо оцінити, чи властивий педагогові достатній рівень суверенності особистості і в той же час – глобалізаційного потенціалу для постійного самостійно спроектованого діалогу з різними культурами, розвиненості потреби у саморозвитку й самореалізації, мотиваційної готовності до самозмінення, особистісно-професійної мобільності, толерантності до невизначеності, здатності долати поведінкові стереотипи. Все це, на його думку, є ознаками інноваційної особистості мобільного, «глобалізованого» педагога (Клочко & Галажинский, 2009, с. 202-203). Виникнення такого педагога потребує не лише переформатування

професійної підготовки викладача ЗВО, формування його знань, компетентностей та психологічної культури. Йдеться про заздалегідь визначений, усвідомлений, цілеспрямований (само)розвиток професійної самосвідомості, професійної ідентичності та глобалізаційного потенціалу викладача ЗВО у процесі здійснення ним науково-педагогічної діяльності на різних етапах професіогенезу.

Аналіз попередніх наукових досліджень. Наслідком згадуваних трансформаційних процесів, які відбуваються наразі у сфері професійно-педагогічної діяльності, є посилення інтенсивності мобільності як показника рівня розвитку глобалізаційного потенціалу професіонала, збільшення суб'єктивної приналежності педагогів до складу різних реальних і віртуальних груп професіоналів, поява їх нових статусно-рольових і професійних позицій. Трансформація суспільних умов призводить до посилення інтересу щодо проблеми професійної ідентичності, оскільки сьогодні, на думку багатьох вчених – Т. С. Березіної, Е. Еріксона, О. П. Єрмолаєвої, В. Є. Клочка, О. П. Сергеєнкової, Т. В. Ткач, В. Холвей, Л. Б. Шнейдер та ін. – потреба людини в ідентичності стає однією з головних. Відповідно, дослідженню підлягають різні види ідентичності та її становлення під впливом змін у соціокультурних та професійних умовах реалізації педагогічної місії. Нові проблеми та умови постійно випробовують усталені критерії професійного розвитку та стимулюють його зміни (Козловець, 2008; Таран, 2005; Hollway, 2009). В таких умовах професійна ідентичність поступово набуває значення головного критерію професійного розвитку суб'єкта.

Професійна ідентичність є складним багаторівневим конструктом. Вона постає одним із головних критеріїв становлення особистості професіонала у поєднанні з такими категоріями як професійний розвиток, професійне самовизначення та професійна самосвідомість. Професійна ідентичність вивчається на перетині процесів соціального та професійного становлення особистості, яке перетворює індивіда на професіонала та супроводжується зміною уявлень людини про саму себе, своє місце у професійному та

соціальному світі. У більш широкому сенсі ці процеси окреслюють професійне самовизначення особистості.

Співвідношення особистісного розвитку та соціального контексту професіоналізації знайшло відображення у працях багатьох вчених, які досліджували професійну ідентичність. Підхід німецького психоаналітика, розробника концепції психосоціального розвитку особистості Е. Еріксона звернений до соціокультурного контексту становлення свідомого «Я» індивіда – його Его. Проблематика «Я-концепції» розглядається Е. Еріксоном крізь призму Его-ідентичності, що виникає на біологічній основі в якості продукту певної культури. Згідно з Е. Еріксоном, головною рисою цього утворення є динамізм, бо ідентичність ніколи не досягає завершеності, не є чимось незмінним (Еріксон, 2006).

Л. Б. Шнейдер розглядає професійну ідентичність як результат професійного самовизначення, тобто усвідомлення себе представником певної професії та професійної спільноти, ототожнення себе з професією та Іншими як її представниками. На її думку, вияв професійної ідентичності відбивається у когнітивно-емоційно-поведінкових самоописах «Я» (Шнейдер, 2001).

Т. С. Березіна, вивчаючи становлення професійної ідентичності педагога, робить висновок про те, що його професійна ідентичність виконує такі функції, як розвиток «професійного почуття», тобто емоційного прийняття себе як людини, яка займається певною справою, усвідомлення певної ментальності, впевненість у своїй професійній приналежності, самостійності та ефективності, переживання своєї професійної цілісності та визначеності. Професійну ідентичність характеризує приєднання та накладання образу професії (зі всіма її закономірностями) на особливості конкретної особистості (Березіна, 2008, с. 24). Отже, чітко простежується кореляційний зв'язок між менталітетом як комплексом духовних глибинних відносин та ідентичністю.

Концепція професіогенеза О. П. Єрмолаєвої містить наступні погляди на професіоналізм та сучасного професіонала: «Цивілізаційні критерії професіоналізму – це характеристики відповідності професіонала досягнутому

історичному етапу соціального існування професії: як у сенсі володіння професійним апаратом, так і по відношенню до соціальних і моральних вимог до професіонала» (Ермолаєва, 2008, с. 69). І тоді ідентичний професіонал – це наднаціональний універсальний професіонал з фактично безмежними адаптаційними можливостями в різних сучасних умовах мультикультурності освітнього середовища та глобалізаційним потенціалом. Отже, вона визначає професійну ідентичність в якості головного понятійного інструменту професіоналізму. Досліджуючи систему ідентифікаційних відносин в межах моделі «людина – професія – суспільство», О. П. Ермолаєва зазначає, що реальні проблеми професіонала у нових соціально-культурних умовах «виводять дослідження його суб'єктності за межі проблематики суб'єкту діяльності у сферу психології людського буття» (Ермолаєва, 2008, с. 52) та дозволяють вивчати поведінку педагога-професіонала згідно з сучасними особливостями мультикультурної освіти. Не претендуючи на всезагальну системність у визначенні реальних відносин та процесів функціонування професіонала, вчена акцентує увагу на питаннях професійної «переідентифікації» та соціальної адаптації професіонала у світі, що змінюється.

Відтак, відповідність людини і професії визначається якнайповнішою професійною ідентичністю, яку О. П. Ермолаєва розглядає, як «сутнісну психосоціальну структуру, де сфокусовано основні відношення професіонала у мінливій системі «людина – професія – суспільство» (Ермолаєва, 2008, с. 54). Для уникнення розмивання критеріїв професіоналізму в умовах радикальних реформ потрібно стійке самоототожнення людини з професією, ось чому як властивість високоорганізованої професійної особистості ідентичність має одночасно запас функціональної стабільності та резерв варіативності у соціально прийнятних границях.

Аспекти проблеми, що є недостатньо вивченими. Якщо професійна ідентичність стала на сьогодні предметом багатьох психологічних досліджень, то феномен глобалізаційного потенціалу педагога ЗВО є таким, що не має

загально визнаного тлумачення в науці. Тим не менш, він виступає значущим критерієм цілісності особистості професіонала, його стресостійкості в умовах професійної кризи, що намітилася у сфері вищої освіти у зв'язку з її докорінною системною перебудовою, а також збереження головних характеристик набутої професійної ідентичності у сполученні з усвідомленою готовністю до критичного їх переосмислення та, спираючись на думку О. П. Єрмолаєвої, до «переідентифікації». Отже, «для встановлення глобалізаційного потенціалу конкретного професіонала слід здійснювати не лише оцінку схильності людини до ідентифікації себе з професійним заняттям, а й її здатності до переходу на рівень метапрофесіонала, готового до входження у нові соціально-професійні відносини» (Єрмолаєва, 2008, с. 256-257). Головним психологічним конфліктом, пов'язаним із активним втручанням процесів глобалізації у професійні стандарти науково-педагогічної праці в суб'єктивному плані є переживання кризи професійної ідентичності. У поведінковому плані це відображається у вигляді психологічного спротиву змінам суб'єктів праці. Ментальним підґрунтям спротиву глобалізації слугує сформована суб'єктом концепція ворожості соціального середовища та його відторгнення, яке є тим сильнішим, чим меншою є участь суб'єкта у його створенні. Отже, на думку О. П. Єрмолаєвої, необхідно визначити рівень психологічної готовності фахівця до обрання конструктивних стратегій подолання страху прийняття нового задля актуалізації власного глобалізаційного потенціалу, складовими якого виступають такі особистісні характеристики як відкритість, толерантність, креативність, автономність, готовність до професійного й особистісного розвитку, які у свою чергу впливають на професійну ідентичність педагога вишу в епоху швидких системних трансформацій вищої школи. До того ж, рівень розвитку глобалізаційного потенціалу впливає на професійну поведінку та копінг-стратегії, які зазначені фахівці обирають при здійсненні професійно-педагогічної діяльності та організації спілкування.

Відтак, важливість дослідження рівня розвитку окреслених особистісно-професійних конструктів у викладачів ЗВО спричинила необхідність розробки діагностичної методики для отримання емпіричних даних, які би створили фактологічне підґрунтя для аналізу та інтерпретації процесів, що пов'язані з розкриттям сутності та змісту різних модальностей особистісно-професійного потенціалу та професійної ідентичності педагога в нових умовах здійснення науково-педагогічної діяльності.

Зазначеній меті відповідає модифікована україномовна версія психодіагностичної методики «Глобидмар» (глобалізаційний потенціал, ідентичність/маргіналізм), створеної О. П. Єрмолаєвою для виміру конструктів професійної ідентичності та глобалізаційного потенціалу, яка пройшла психометричну стандартизацію на професійній вибірці викладачів ЗВО та валідацію відповідно до мети дослідження (Пашенко, 2014).

Усі шкали опитувальника побудовано для визначення головних характеристик професійного «Я» викладача ЗВО у триаді «людина – професія – соціум», насамперед – професійної ідентичності та професійного й глобалізаційного потенціалу педагога вищої школи. Відтак, вони спрямовують дослідника, який здійснює інтерпретацію результатів опитування, на екстраполяцію контентних та оцінних значень кожної шкали на сферу професії, науково-педагогічної діяльності, визначення взаємозв'язку компонентів особистісної структури, професійної ідентичності, професійної діяльності викладачів ЗВО та особливостей глобалізаційного середовища вищої освіти.

Список використаних джерел:

Андрос, Є. І. (2003). Всезагальне і індивідуальне у культурі за умов глобалізації. *Людина і культура в умовах глобалізації*. Київ : ПАРАПАН, 85-92.

Бауман, З. (2004). Глобализация. Последствия для человека и общества. Пер. с англ. М : Изд-во «Весь Мир», 188 с.

Березина, Т. С. (2008). Становление профессиональной идентичности педагога. *Педагогическое образование и наука*, № 7, 24-27.

Ермолаева, Е. П. (2011). Оценка реализации профессионала в системе «человек–профессия–общество». М. : Институт психологии РАН, 176 с.

Ермолаева, Е. П. (2008). Психология социальной реализации профессионала. М. : Изд-во «Институт психологии РАН», 347 с.

Клочко, В. Е., Галажинский, Э. В. (2009). Психология инновационного поведения. Томск : Томский государственный университет, 240 с.

Козловець, М. А. (2008). Освіта і національна ідентичність в умовах глобалізації. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, Вип. 40, 8-14.

Пащенко, С. Ю. (2014). Діагностика професійної ідентичності і глобалізаційного потенціалу педагога ВНЗ: опитувальник GLOBIDMAR. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*, 1(33), 279-299.

Таран, Ю. (2005). Глобалізація в сприйнятті українців [Електронний ресурс]. *Діалог*, 16 листопада. Режим доступу: http://dialogs.org.ua/project_ua_full.php?m_id=4821]. Назва з екрану.

Ткач, Т. В. (2012). Філософсько-психологічна морфологія освітнього простору особистості. *Теоретичні і прикладні проблеми психології: зб. наук. праць*, 1(27), 192-199.

Шнейдер, Л. Б. (2001). Профессиональная идентичность: Монография. М. : МОСУ, 272 с.

Эриксон, Э. (2006). Идентичность: юность и кризис. Пер. с англ. М. : Флинта, 342 с. (Серия: Библиотека зарубежной психологии).

Hollway, W. (2009). 'Identity change and identification' chapter 15 in Bromley, S., Clarke, J. Hinchcliffe, S. and Taylor, S. (eds) *Exploring Social Lives*. Milton Keynes: The Open University

Позняк Світлана Іванівна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник,
лабораторія психології політичної поведінки молоді,
Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,
м.Київ, Україна
svspoznyak@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0646-4933

ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У статті окреслюються такі тенденції розвитку сучасного суспільства як цифровізація та технологізація, демонополізація знання, делегітимація авторитету, технократизація освіти, а також аналізуються особливості освітнього простору цифрового суспільства як середовища розвитку ідентичності особистості.

Ключові слова: *цифровізація, освітнє середовище, взаємодія, ідентичність, самоідентифікація, молодь,*

Сучасне суспільство як макросередовище, в якому розвивається ідентичність особистості, характеризується такими процесами та явищами, як цифровізація та технологізація, акселерація та трансформація, гетерогенність, демонополізація знання, делегітимація авторитету, технократизація освіти. Такий соціальний контекст визначає особливості практик взаємодії членів суспільства у громадах різних рівнів – від друзів та родини до освітньої та професійної групи, і має специфічні наслідки для розвитку та консолідації ідентичності особистості.

В епоху *метамодернізму*, який, як стверджують, прийшов на зміну модернізму, прискорюється динаміка суспільних процесів, змін в житті людей, їх професійній та навчальній діяльності, а саме людське існування загалом стає менш контрольованим з боку самого суб'єкта.

Глобалізація, глокалізація, диджиталізація даних створюють середовище, в якому технології мають потужний вплив на способи та зміст спілкуватися людей один з одним, а також на те, як вони сприймають світ навколо. Соціальні мережі та платформи поступово перетворюються із засобів соціальної участі користувачів в засоби модифікації їхньої поведінки (Zuboff, 2019). «Масова людина» стає активною домінантою всіх сфер людської діяльності. Вона не авторитетна, але авторитарна і вимагає від інших поваги до себе. На відміну від особистості, «масова людина ковзає по поверхні», вважаючи відкриттям та істиною першу думку, що народилася. Вона щось приховує та інтригує (Митрошенков, 2016).

Посилюється тенденція ставити під сумнів те, що наука та науковці володіють монополією на знання, що делегітимізує статус науковців та викладачів як авторитету в останній інстанції у питаннях, які знаходяться в межах їх компетенції. Як результат, освіта стає більш технократичною, а професійна робота більш прикладною, орієнтованою на практичний результат (Oxenham, 2013).

Окреслені вище тенденції розвитку суспільства транслюються в освітній процес, моделі навчання і, відповідно, способи взаємодії акторів освітнього середовища, в процесі яких розвивається ідентичність учнівства і студентства. Ключовою рисою сучасної освіти є *цифровізація*, вагомим поштовхом до якої стала пандемія COVID-19. Нині в умовах воєнного стану роль цифровізації надалі зростає, що впливає на соціалізувальний потенціал освітнього середовища, де комунікація все більше переноситься у віртуальний простір, звужуючи соціальні контакти і регламентуючи взаємодію в освітньому просторі можливостями онлайн платформ та додатків. Запровадження навчальними закладами дистанційної форми навчання в довгостроковій перспективі

становить виклик для освіти як одного з основних соціалізувальних інститутів (Bersand, 2020), принаймні, *значно обмежує роль освітньої громади в процесі ідентифікації* молоді. Про це свідчать висновки теоретичного аналізу тенденцій розвитку освітнього середовища, які буде описано нижче, а також емпірично виявлені тенденції щодо практик взаємодії студентства в освітньому просторі, представлені в інших публікаціях автора (Позняк, 2018, 2021).

Мова цифри впливає не тільки на способи концептуалізації світу та знання, мислення, цілепокладання, практики взаємодії молодих людей, а також на те, як відбувається викладання та навчання в навчальних закладах.

Pawlak та Bergquist, аналізуючи тенденції в освіті 21-го століття, звертають увагу на домінуюче уявлення про те, що кожна людина має свій унікальний погляд на світ, унікальні здатності, які визначають її уміння, здатність до навчання і специфічні потреби в освіті, орієнтацію на досягнення індивідуальних цілей. Отже модель освіти, за якої викладач розповідав би студентам про одні й ті ж самі речі та однаково вимірював рівень їх знань, потребує трансформації. Цифровізація дозволяє запропонувати молодій людині індивідуальну траєкторію навчання та розвитку.

Запровадження такого підходу вимагає переглянути питання ієрархії в організації освіти, яка створює умови для переваги одних курсів/дисциплін/студентів над іншими. З іншого боку, повне підпорядкування освіти та її функціонування індивідуальному вибору може перетворити її на хаос. Отже ще одною рисою сучасної освіти є пошук шляхів досягнення *балансу status quo* (ієрархічно побудованої моделі) з *потребами студентства цифрової ери - деієрархієзацією освіти* (Pawlak & Bergquist, 2017).

Навчання має сприйматися як природній процес, а не як такий, що має місце в результаті окремих освітніх заходів або виконання навчального плану, стверджує Lester (1996). Відповідно парадигма навчання, що відповідає викликам цифрового суспільства вимагає *метанавчального плану*, який передбачає незалежну творчу діяльність того, хто навчається, із створення власного навчального плану. Від студентів все менше очікується засвоєння

існуючих стандартів та накопиченого знання, застосування дидактичного та аналітичного способів мислення та розвиток відповідних умінь. Їм, як унікальним особистостям, потрібно опанувати знання, яке необхідне для досягнення конкретної мети та виконання завдань відповідно до ситуації, що склалася (*ситуативне знання та контекст*), використовуючи *індуктивні та абдуктивні* (знання апріорі) *способи мислення* та інтелектуальну інтуїцію. Втрачає актуальність навчальна діяльність, спрямована на розвиток умінь розв'язувати проблеми на основі логіки та доказів. Студентству важливо навчитися *системному аналізу проблемних ситуацій*, розумінню їх комплексної природи та формулюванню, враховуючи системні взаємозв'язки, бажаних результатів на основі загальноприйнятних цінностей, етичних норм. Така модель навчального плану передбачає *творчий пошук, рефлексію, самоменеджмент та самооцінювання*.

Таким чином, молода людина сама визначає себе – вона створює свій власний простір, який може трансформуватися в обставинах, що змінюються. Умовою досягнення незалежності від оточення та збереження цілісності Я є *самоідентифікація* (Pawlak & Bergquist, 2017).

Вищезазначене суперечить ідеям символічного інтеракціонізму (Дж. Г. Мід і Е. Гофман), які розглядають сприйняття себе не як фіксований внутрішній конструкт, а як соціально-культурне утворення, яке постійно модифікується в залежності від того, з ким і як ми вступаємо у взаємодію. Інакше кажучи, з різними людьми в різних колах спілкування індивід може мати різні уявлення про себе (Матьяш, 2004).

Пріоритет самодетермінації по відношенню до зовнішньої в освітньому середовищі забезпечує ІТ індустрія, яка конкурує з ієрархічними моделями соціальної взаємодії і просуває горизонтальну мережеву комунікацію. Перекладаючи концепцію ідентичності в цифровий контекст, вона забезпечує користувачам високий рівень впевненості та довіри всередині мережі (що контрастує з рівнем недовіри до зовнішніх гравців), ідеологією (стилем життя),

яка об'єднує і дозволяє однаково діяти, а також адресністю повідомлень, які отримуються тими, хто їх потребує (Почепцов, 2014).

Освітнє ж середовище, яке традиційно намагалося компенсувати суперечливість комунікативних кодів, які конструюються багатоманітністю та суперечливістю соціальних впливів та в'язків молоді людини, пропонуючи системні підходи до цілей особистісного і суспільно-політичного розвитку, пропагуючи традиційні цінності міжособистісної, соціальної та громадянської взаємодії на основі довіри, відповідальності, спільної мети та діяльності задля її досягнення, схоже, втрачає свою актуальність.

Список використаних джерел:

Матьяш, О. И. (2004). Что такое коммуникация и нужно ли нам коммуникативное образование. Сборник научных трудов "Теория коммуникации & прикладная коммуникация". Под общей редакцией И.Н. Розиной. Ростов н/Д: ИУБиП, 103-122.

Митрошенков, О. (2016). Что придет на смену постмодернизму? Режим доступа: <http://metamodernizm.ru/chto-pridet-na-smenu-postmodernizmu>.

Позняк, С. І. (2018). Деякі аспекти семантики громадянської самоідентифікації в комунікативних практиках студентської молоді. Теорія і практика сучасної психології, 6, 87-91.55

Позняк, С. І. (2021). Мотиватори розвитку громадянської компетентності студентської молоді в освітньому середовищі. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія, Вип. 3 (52), 116-121.

Почепцов, Г. (2014). Сетевые коммуникации. Режим доступа: <https://psyfactor.org/psyops/psyops6.htm>.

Bersand, A. (2020). The crisis as an opportunity to learn. Or: "Collated civic education" in the context of the COVID-19 pandemic. Journal of Social Science Education, Vol. 19, 8-14.

Lester, S. (1996). Learning for the 21st Century. In Kincheloe, Sternberg & Weil (Eds.) *Encyclopedia of Educational Standards*. Santa Barbara, California: ABC-Clio. Retrieved from: <http://www.devmts.demon.co.uk/lrg21st.htm>.

Oxenham, M. (2013). *Higher Education in Liquid Modernity*. Routledge.

Pawlak, K., Bergquist, W. Engaging Experience in a Postmodern Age.
Retrieved from: <https://psychology.edu/about/four-models-of-adult-education/>.
Accessed 2017.

Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism*. NY: Public Affairs.

Скнар Оксана Миколаївна

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник.

лабораторія психології політичної поведінки молоді,

Інститут соціальної та політичної психології НАПН України,

м.Київ, Україна

Sknar_o@ukr.net

ORCID: 0000-0001-7883-680X

ДО ПИТАННЯ ПРО КУЛЬТУРНУ ІДЕНТИЧНІСТЬ СУЧАСНОЇ МОЛОДІ УКРАЇНИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Розглянуто поняття культури як контексту, всередині якого утворюються, конструюються ідентичності людини. Виокремлено дві основні функції культури: спадковості та нормативності. Дано визначення культурної ідентичності як самоототожнення з певною культурною, що передбачає раціональне усвідомлення людиною своєї причетності до етно-культурної групи, прийняття її норм, цінностей, моделей поведінки і т.ін., та емоційно-ціннісне переживання приналежності до неї. Унаочнено виклики, спричинені повномасштабною війною та міграційними процесами в Україні, що стосуються регіональних особливостей ідентифікації сучасної молоді.

Ключові слова: *культура, ідентичність, культурна ідентичність, молодь.*

Ідентичність, як універсальна форма самоусвідомлення людини, **набуває своєї змістовності в просторі культурної спадковості, культурного творення та співіснування людських спільнот** (Е. Гуссерль). Відомо, що у найбільш загальному вигляді культура включає поняття, настанови, звичаї та особливості поведінки, спільні для великої групи людей та такі, що передаються від покоління до покоління (Д. Маєрс, 2021). Носіями культури є

етноси та народи, тому прийнятним є вживання поняття етно-культурної ідентичності.

Цікавим є визначення культури, запропоноване Б. Парекх як «образу життя з нормативним авторитетом, який слугує згуртованості спільноти». Автор відрізняє культуру, що є «данністю», від практик і життєвих стилів, які людина здатна обирати сама. На думку вченого, культура є невід'ємною від того, що людина являє собою як особистість. Адже *культура наповнює змістом ідентичність* людини (див. Е. Шапинская, 2008).

Ще один цікавий ракурс розгляду *культури* – як *морального ресурсу*. В межах цього підходу автономія розглядається як ключова ліберальна цінність. А повага до культури передбачає необхідність усвідомлення статусу і врахування прагнень, домагань інших суб-культур (див. Е. Шапинская, 2008), у нашому випадку – регіональних. Важливим є створення, «продукування» толерантних моделей відносин, взаємодії людей, які презентують регіональні особливості суб-культур, що існують у єдиному соціально-політичному просторі держави. За такого підходу «Інший» перестає нести в собі відтінок відстороненості, відчуження чи навіть ворожості, а натомість постає як джерело збагачення не тільки культури особистості, а й соціуму в цілому.

Культура та соціальні групи, що є її носіями, на думку І.М. Янг, забезпечують контекст, всередині якого формуються ідентичності людини. При цьому культура може розглядатися як частина того, що відрізняє одну групу від іншої, як контекст, в якому конструюються ідентичності (див. Е. Шапинская, 2008). В нашій країні можна констатувати культурне різнобарв'я і відмінності між групами населення, що проживають в різних регіонах України. Йдеться про співіснування різних регіональних субкультур та їх носіїв (з характерними регіональними етно-культурними ознаками, чи й відмінностями) в одному суспільстві, в єдиному правовому, економічному, соціальному полі. Цілком поділяємо слушну думку М.М. Слюсаревського про необхідність просування ідеї «...територіально-культурного розмаїття України як ціннісного імперативу,

що є джерелом сили, а не слабкості єдиної у світоглядному, політичному та ментальному сенсах української нації» (М.М. Слюсаревський, 2022).

Таким чином, актуалізується і набуває загострення питання про те, якою має бути державна освітня політика задля того, щоб: враховувати етно-культурні особливості населення різних регіонів України, підкреслюючи їх самобутність і рівноцінність; об'єднувати (а не протиставляти) багатоетнічний український народ у націю; сприяти інтеграції до єдиної політичної нації зі збереженням (чи підсиленням) етно-культурної ідентичності молоді; відповідати інтересам і особистості, і суспільства, і держави.

Питання ідентифікації та ідентичності пов'язане з проблемою можливості існування єдиної, послідовної «Я-концепції» людини, що поєднує різні «Я-образи». Саме *ідентифікація* в сучасних умовах надлишку «Я-образів», є ключовим процесом *самовизначення* особистості, процесом вибудови ідентичності (Н. Лукьянова, 2014).

До цього додамо, що у наших попередніх наукових дослідженнях, ми виокремили конструкти та смисли, навколо яких розгортаються процеси національної ідентифікації та врешті-решт вибудовується національна ідентичність української молоді (застосовувалась якісно-кількісна методологія, метод незавершених речень, 2017р.). Ми з'ясували, зокрема, що саме **етно-культурна приналежність** (повага до національних традицій, звичаїв, культури; спадкоємність і приналежність; знання й спілкування державною мовою; проживання на території України) виявилась визначальною для національної самоідентифікації студентської молоді України. Серед інших важливих конструктів національної самоідентифікації молоді – *позитивні настановлення до своєї політичної нації* (любов до власної країни; гордість своєю історією, країною, людьми та оптимістичне бачення майбутнього), *громадянська й особистісна суб'єктність* (дії на благо своєї держави та людей; бути громадянином, особистістю, суб'єктом свого життя, патріотом). А також – *національні почуття* (гордість і гідність; смуток, сум, туга, скорбота; біль; сором; злість і незадоволення; занепокоєння, неспокій і відчай; сумніви та

невизначеність) та *відчуття себе у державі* (відповідальність і обов'язок; готовність діяти і патріотизм; зв'язок (відчуття зв'язку з предками, народом, людьми одного менталітету, культурою, країною тощо); незахищеність і об'єктне само-ставлення). Отже, дискурс національної ідентичності українського студентства представлений через конструкти етнокультурної приналежності, позитивних настановлень щодо своєї політичної нації, суб'єктних настановлень; національних почуттів та відчуття себе у державі (О.М. Скнар, 2018).

Культурна ідентичність часто визначається дослідниками як ототожнення себе з певною культурною традицією. Культурна ідентичність передбачає як *раціональне* усвідомлення людиною своєї причетності до певної етно-культурної групи, прийняття її норм, цінностей, моделей поведінки і т.ін., так і *емоційно-ціннісне* переживання приналежності до неї.

Ми спираємось на визначення Е. Еріксона *ідентичності* як «самоототожнення», що має *соціально-культурний ґрунт* (Э. Эриксон, 1996).

Ми виходимо із того, що культурна ідентичність – це «...належність до певної культури чи культурної групи, що формує ціннісне ставлення особистості до себе, до інших та суспільства в цілому» (В.А. Бойко, 2010).

Водночас хочемо унаочнити проблеми і **виклики**, з якими ми стикнулись як громадяни України і як дослідники, науковці. Тема, яку ми зараз досліджуємо, формувалась у мирний час, коли питання регіональних особливостей культурної ідентифікації мало до певної міри окреслені обриси. Принаймні, були регіони зі своїми визначеними кордонами, кожен з яких мав історичне «надбання» (минуле, звичаї й традиції), свою етно-культурну специфіку, і можна було говорити про особливості регіональної ідентифікації молоді. Тоді як реалії сьогоденних військових дій на території України свідчать, як відзначає І. Жадан, що наразі втрачається регіональна субкультура, бо таких регіонів, якими вони були, вже не буде: найбільше це стосується Південного і Східного регіонів, населення яких мали яскраво виражену

регіональну ідентичність, трохи менше – Західного й Центрального, ідентичність яких «розмивається» внаслідок міграційних процесів.

Війна, розв'язана росією на території України, не просто похитнула усталений спосіб життя українців, а **зруйнувала його безпекові основи**. Це спричинило необхідність суттєвих трансформацій у житті, **стрімкої адаптації до нових умов**, які не вкладаються в межі людського, ціннісного, цивілізаційного світогляду. Українці раптово й неочікувано зустрілися зі **стресовим досвідом над-потужної інтенсивності**, з великою кількістю невизначеностей і шокуючих загроз, з якими раніше не стикалися та на загал не мають навичок опанування. Тож на перший план в таких умовах, на нашу думку, виходять процеси **адаптування до нових реалій життя** (як мінімум стресових, а часто й травматичних – до подій складних, шокуючих, загрозливих, емоційно навантажених, невизначених, пов'язаних зі втратами, поневіряннями, стражданнями, розчаруваннями, тощо) та необхідність «переробки», «опрацювання» травматичних переживань.

У зв'язку з повномасштабною війною на території країни, велика частка населення країни були вимушені переміститися до інших регіонів чи мігрувати до інших країн. Тож неминуче актуалізується питання **адаптування** вимушених переселенців у **новому соціокультурному середовищі**, до іншого перебігу та умов життя. Йдеться про переживання змін і культурних відмінностей та переживання ізоляцій і деривацій (О. Вознесенська, 2015). Потрапляння в інше соціокультурне середовище, іншу культуру, часто потребує від людей відмовитись від звичного способу життя, прийняти інші соціальні норми, правила, способи поведінки, налагодити нові соціальні зв'язки, знайти адекватний спосіб спілкування в міжкультурних відносинах, тощо. Водночас масове вимушене переселення людей з одного регіону в інший «розмиває» ідентичність не тільки ВПО, а й до певної міри жителів того регіону, куди відбулася внутрішня міграція.

Сьогодні велика частина населення України переживає кризу соціальної ідентичності загалом та культурної, зокрема. Адже коли відбуваються

кардинальні зміни у зовнішньому світі (а у нашому випадку вони такі, що шокують, і навіть є до певної міри катастрофічними) – бо йдеться не просто про зміну місця проживання за власним бажанням, а про втрату малої батьківщини, свого «коріння», руйнування безпекових основ життя (коли є загроза здоров'ю та життю), втрату домівок, розрив соціальних зв'язків, тощо), – неминуче мають трансформуватись, змінитись ціннісні уявлення людей про себе і своє місце в системі життєвих стосунків, соціумі, державі.

Список використаних джерел:

Бойко, В.А. (2010). Тенденції у змінах структури соціальних ідентичностей у ситуації нестабільності. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 45, 147-154.

Вознесенська, О.Л. (2015). *Ресурси арт-терапії на допомогу вимушеним переселенцям*. Київ: Human Rights Foundation.

Луцьянова, Н.А. (2014). Признаки коммунікативних практик делиберативної політики. *Вестник Томського гос. ун-та. Філософія. Соціологія. Політологія*, 3 (27), 97-103.

Маерс, Д. (2021). *Соціальна психологія*. Санкт-Петербург: Питер.

Скнар, О. М. (2018). Дискурс громадянської та національної ідентичності: конструкти самосвідомості молоді. *Проблеми політичної психології*, 7, 139-149.

Слюсаревський, М.М. (2022). Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні відповіді і виклики. Науково-аналітична доповідь. – Режим доступу: <https://ispp.org.ua/wpcontent/uploads/2022/05/%D0%94%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C-4.05.222.pdf>

Шапинская, Е.Н. (2008). Взаимодействие культур – взаимодействие людей (контекст мультикультурализма). *Мир психологии*, 1 (53), 29-38.

Эриксон, Э. (1996). *Идентичность: юность и кризис*. Москва: Прогресс, 1996.

Соснюк Євгеній Олегович
аспірант,
відділ соціальної психології,
Інститут соціології НАН України,
м. Київ, Україна
yev.sosniuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-7161-5833

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано проблеми розвитку політичної ідентичності в умовах соціалізації. Визначено напрями політичної соціалізації та динаміку змін у політичних орієнтаціях та настроях громадян України, які можна розглядати як передумови формування їх політичної ідентичності.

Ключові слова: *політична ідентичність, політична соціалізація, напрями розвитку, політичні настрої та цінності.*

Вивчення проблем розвитку політичної ідентичності в умовах соціалізації входять до переліку пріоритетних завдань представників багатьох гуманітарних наук – психологів, соціологів, політологів та філософів. Науковці намагаються ретельно та всебічно дослідити особливості політичної соціалізації та її вплив на розвиток ідентичності. Завдяки цьому накопичено потужний науковий потенціал щодо можливостей висвітлення різних аспектів формування політичної ідентичності (Авер'янова, Дембицька & Москаленко, 2005; Дембицька, 2004; Москаленко, 2008).

Однак розмаїття наукових розробок щодо вивчення проблем розвитку політичної ідентичності в умовах соціалізації свідчить про складність цього процесу, адже дотепер ще не склалося узгодженої позиції стосовно феномену політичної ідентичності, яка є продуктом процесу політичної соціалізації.

Значною мірою це пов'язано з суперечливою природою політичної ідентичності громадян України, яку більшість авторитетних дослідників характеризують як амбівалентну та дифузну (Головаха & Паніна, 2001; Кармазіна, 2015). Особливо помітними зазначені тенденції є у представників молодого покоління, становлення політичної ідентичності яких відбувається в період тривалого і поки не зовсім успішного демократичного транзиту.

В пошуках виходу з ситуації, що склалася, деякі дослідники пропонують через розширення контексту досліджень. Так, зокрема Царенко О.О. у своїй статті «Особливості формування політичної свідомості в процесі політичної соціалізації» зазначає, що політична соціалізація є частиною загальної культури, яка формується та виявляється в процесі політичного життя. На думку дослідника, це історично і соціально зумовлений продукт політичної життєдіяльності людей, необхідна передумова створення сприятливих умов для налагодження конструктивного діалогу і взаємодії між громадянами і державою, іншими політичними інститутами. Усе це потребує адекватного рівня політичної культури суспільства, його морально-етичного стану – без уваги на професію, вік, стать громадян (Царенко, 2011).

Інші науковці, аналізуючи процес трансформації принципів та суті політичної соціалізації, навпаки намагаються конкретизувати його, визначити низку напрямів даного процесу (Корнієнко, 2008; Павленко & Корж, 1998).

Перший напрям стосується зміни процесу політичної соціалізації від стабільності до нестійкості, невизначеності. Політична свідомість української молоді змушена була пристосовуватися до умов, коли на більшість питань немає готових, усвідомлених стійких особистісних та соціально-схвалюваних відповідей, нормативів та думок. Адже в уніфікованій державі існувала чітка визначеність та монологічність політико-ідеологічної сфери, що пронизувала всю структуру соціалізації, проходила як базова через всі її агенти: в тому числі й через освіту й виховання – від дитячих пісеньок про щасливе майбутнє з рідною єдиною партією до інтеграції з нею ж через ініціацію (Корнієнко, 2008).

Другий напрям політичної соціалізації – від уніфікованості (визначеності) до різноманітності. Тобто, на зміну чітко окресленій кількості соціальних виборів, яка існувала раніше і викликала хіба що неусвідомлений протест певній безальтернативності, прийшла незвично велика кількість політичних партій, зрозуміти різницю між ідеологічними поглядами яких важко навіть людині, яка цікавиться політичними подіями країни.

Третій напрям – зміщення у величині від глобальної до артикульованої, детальної. За даними досліджень це стосується тенденції зниження рівня соціальної ідентичності в суспільстві, так званої, гіперперсоналізації, тобто зростання значення індивідуальних та особистісних характеристик, а не групових (Павленко, Корж, 1998).

Четвертий напрям процесу політичної соціалізації – від потреби в самоповазі через групову належність до потреби в сенсі. У ситуації нестабільності, більш значущою стає потреба пошуку сенсу життя, ніж пошук «своєї» групи, рис відмінності своєї групи від іншої (Корнієнко, 2008; Павленко & Корж, 1998).

П'ятий напрям процесу політичної соціалізації – від оціночної полярності до врахування різних думок і намірів. Якщо в радянській державі соціалізаційні процеси обумовлювалися пануючою системою, яка вважалась єдино правильною, критикувати чи сумніватися в її неоднозначності не дозволялося, то розвал монолітної держави оголив амбівалентність оцінки соціально-політичних явищ. Таким чином, знаходження свого місця в суспільстві через процес політичної соціалізації є можливим як за умови сформованості персоніфікації, так і сформованої соціальної (групової) ідентичності. (Корнієнко, 2008; Павленко & Корж, 1998).

Варто відзначити, що в цілому формування політичної ідентичності залежить не тільки від тієї об'єктивної ситуації, в якій розвивається цей процес. Велике значення мають й інші фактори, зокрема: 1) зовнішні, до яких належать інститути політичної системи, національні та соціальні групи, різні неформальні об'єднання, під впливом яких відбувається соціалізація

особистості; 2) внутрішні, що характеризують механізми світосприймання, аналізу та прийняття рішень тощо. Останні охоплюють потреби, інтереси, духовні цінності, індивідуальні психологічні якості людини.

Ще одним важливим фактором формування політичної ідентичності вважається необхідність врахування бажання самої людини відповідати запитам політичної системи. У даному випадку йдеться, насамперед, про вирішення проблеми мотивації, заохочення людини, зокрема, молоді до участі у політичному житті, тобто про запровадження системи ціннісних, а не примусових мотивів політичної соціалізації. Вони передбачають бажання молодої людини відповідати вимогам політичної системи згідно з внутрішніми переконаннями. З іншого боку, як зазначає Толочко О. Л., можна поглянути на політичну культуру як на більш загальне явище, яке містить у собі: знання про політику, знайомство з фактами, інтерес до них, оцінку політичних явищ, оціночні думки про те, як повинна здійснюватися влада, емоційну сторону політичних позицій, як, наприклад, любов до Батьківщини, негативне ставлення до проявів екстремістських настроїв, визнані в суспільстві зразки політичної поведінки, що визначають, як можна і як слід діяти в політичному житті, фінансові зв'язки тощо (Толочко, 2009).

В цій сфері соціологи останні п'ять років фіксували досить тривожні тенденції. Так, за даними дослідження Центру імені О. Разумкова у вересні 2017 р. 56,3% українців вважали демократію найбільш бажаним типом устрою для своєї країни. Внаслідок розчарування і недовіри до політиків у більшості громадян виникла тенденція відчуження від політики. При цьому за даними вже загаданого опитування Центру імені О. Разумкова лише 5% громадян України дуже цікавились політикою (якщо порівнювати з даними щорічних опитувань Інституту соціології НАН України, то це найнижчий показник за всі роки незалежності), ще 32,7% – скоріше цікавляться, 43,1% – не дуже цікавляться, 17,2% – зовсім не цікавляться. Для порівняння, до цього умовний середній показник частки тих, дуже цікавиться політикою, складав близько 10% (за даними щорічних опитувань Інституту соціології НАН України), в роки

політичних сплесків (2005 р., 2014 р.) він збільшувався до 20% (і це був найвищий показник в Європі за даними порівняльних досліджень). Особливо сильні прояви відчуження від політики спостерігались у молоді. За даними опитування компанії GFK у липні-серпні 2017 р. 65% молодих українців (у віці 14-29 років) взагалі не цікавились або скоріше не цікавляться політикою.

Однак в цьому році ситуація докорінно змінилась. Про це свідчать актуальні дані соціологів. Так, за даними дослідження, проведеного у вересні 2022 року консорціумом дослідницьких агенцій на чолі з Gradus Research, найбільша частка респондентів погоджується з тим, що життя людини є найвищою цінністю, – 92% підтримали це твердження. Більше 80% погодилося з відповідними твердженнями щодо свободи та прав людини, взаємної допомоги та довіри, а от суспільну злагоду найвищою цінністю вважає 71% респондентів. Найбільше розділилися думки щодо цінності «виконання розпоряджень керівництва» – 37% погоджуються з такою тезою, 41% не погоджується та ще 22% не змогли дати однозначну відповідь. Зазначимо, що істотні зміни відбулися серед усіх верств населення (Рис.1).

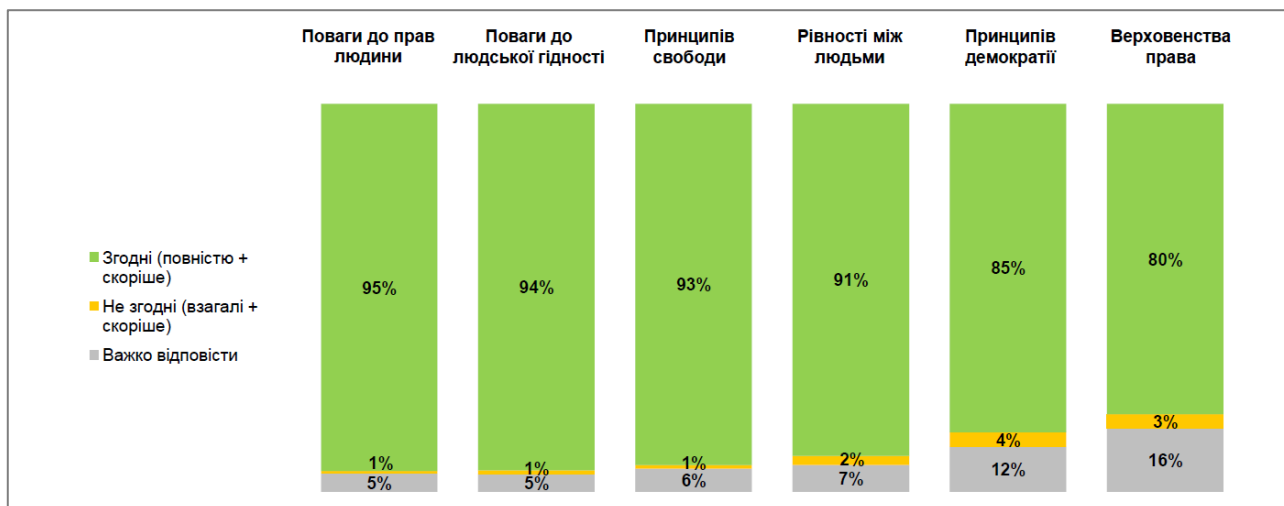

Рис. 1. Важливість дотримання основних принципів лемократичного суспільства (джерело: Gradus Research)

Однак важливо, що в даному випадку вони торкнулися і молоді. Так, повага до прав людини є цінністю для 88% молодих людей у віці 18-24 роки та

93% у віці 25-34 роки. Майже аналогічно виглядають дані щодо визнання поваги до людської гідності як цінності (для 89% молодих людей у віці 18-24 роки та 93% у віці 25-34 роки). Принципи свободи слова визнають як цінність 90% молодих людей у віці 18-24 роки та 92% у віці 25-34 роки, а рівність між людьми важлива як цінність для 83% молодих людей у віці 18-24 роки та 90% у віці 25-34 роки. Принципи демократії важливі як цінність для 74% молодих людей у віці 18-24 роки та 84% у віці 25-34 роки, верховенства права – для 70% молодих людей у віці 18-24 роки та 81% у віці 25-34 роки. Зазначені результати свідчать, що молодь повертається до суспільно-політичного життя і її включеність у соціальні процеси істотно зростає. Щоправда, майже за усіма розглянутими показниками молодь поступається представникам практично всіх інших вікових груп. Однак позитивна тенденція змін виглядає досить оптимістично. Особливо з урахуванням того, що схожі дані зафіксовано щодо прагнення до європейської інтеграції країни результатами дослідження National Democratic Institute у серпні 2022 року (Рис 2.).

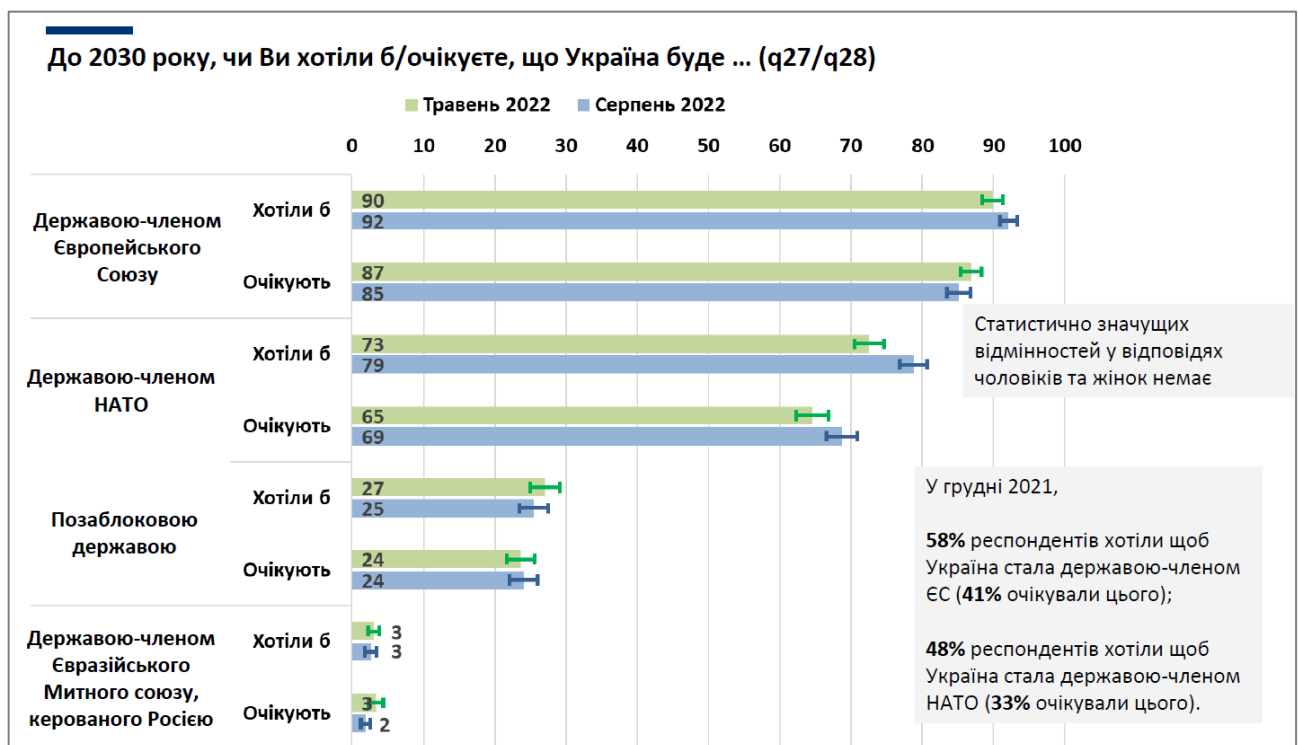

Рис. 2. Динаміка прагнення українців до європейської інтеграції (джерело: National Democratic Institute).

Якщо зафіксовані тенденції змін будуть збережені і розвинуті, це може позитивно позначитись на розвитку політичної ідентичності громадян України і насамперед молоді. Умови для кристалізації політичної ідентичності та подолання, властивої раніше амбівалентності, сформовані. Моніторинг очікуваних змін в політичній ідентичності громадян України складає перспективи наших подальших досліджень.

Список використаних джерел:

Авер'янова, Г. М., Дембицька, Н. М. & Москаленко, В. В. (2005). *Особливості соціалізації молоді в умовах трансформації суспільства*. К. : ППП.

Дембицька, Н. М. (2004). *Психологічні особливості політичної соціалізації студентів: / автореф. дис. канд. психол. наук*. Київ.

Головаха, Є. & Паніна, Н. (2001). Соціальні зміни в Україні: пострадянська деінституціоналізація і особливості становлення нових соціальних інститутів. *Політична думка*. 4, 3–24.

Кармазіна, М. С. (2015). Суперечності ідентичностей у сучасній Україні: підстави, прояви, ризики. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. Вип. 3., 144–170. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzypiend_2015_3_7

Корнієнко, В. О. (2008). Політична соціалізація студіюючої молоді в процесі демократичної трансформації українського суспільства. *Гуманізм та освіта : міжнародна науково-практична конференція*. Вінниця, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/txt/kornienko.php>

Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України (десята хвиля). (2022). *Аналітичний звіт Gradus Research – вересень 2022 року* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gradus.app/documents/301/Gradus_EU_wave_10_UA.pdf

Можливості та перешкоди на шляху демократичного переходу України. *Аналітичний звіт National Democratic Institute – серпень 2022 року* – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://www.ndi.org/sites/default/files/Opportunities%20and%20Challenges%20Facing%20Ukraine%E2%80%99s%20Democratic%20Transition%20August%20%28Ukrainian%29.pdf>

Москаленко, В. В. (2008). *Соціальна психологія*. К. : Центр учбової літератури.

Павленко, В. Н. & Корж, Н. Н. (1998). Трансформація соціальної ідентичності в Україні і Росії. *Психологічний журнал*. 1, 75–88.

Толочко, О. Л. (2009). Політична культура в українському суспільстві: стан та перспективи її демократизації на шляху до ЄС. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.academy.gov.ua/ej5/txts/07toldse.htm>.

Царенко, О. О. (2011). Особливості формування політичної свідомості в процесі політичної соціалізації. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія : Політологія*. Т. 175, Вип. 163., 108–112.

Соснюк Олег Петрович

кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

м. Київ, Україна

oleh.sosniuk@knu.ua

ORCID: 0000-0002-7558-8879

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

Стаття присвячена аналізу проблем формування професійної ідентичності майбутніх психологів. Розглянуто основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття професійної ідентичності, виокремлено сутнісні особливості професійної ідентифікації як процесу, окреслено спектр актуальних проблем формування професійної ідентичності, які потребують свого вирішення в сучасній психолого-педагогічній практиці.

Ключові слова: професійна ідентичність, професійна ідентифікація, студентська молодь, майбутні психологи.

Проблеми формування професійної ідентичності тривалий час знаходяться у фокусі уваги психологів, які намагаються в своїх дослідженнях не тільки розкрити різні змістовні аспекти їх прояву, але й запропонувати варіанти практичного вирішення.

Варто відзначити, що початок вивченню даного феномену було покладено в працях Г. Теджфела, який розробив теорію соціальної ідентичності (Tajfel, 1974), Досить швидко дослідники почали виокремлювати різні види соціальної ідентичності. Одним з найбільш поширених критеріїв диференціації був тип соціальної групи, з якою ідентифікує себе особистість. Серед них,

насамперед, виокремлювались групи, пов'язані з професійною діяльністю людини. Так, в психологічній науці з'явилося поняття професійна ідентичність.

Теоретико-методологічні напрацювання психологів дозволили істотно розширити уявлення про сутнісні характеристики професійної ідентичності. Так, у роботі І. В. Остапенко, професійна ідентичність розглядається як системне утворення, що закономірно формується у процесі соціалізації індивіда. При цьому, особистісна позиція індивіда визначається ядром структурної організації професійної ідентифікації. Сама професійна ідентифікація визнається автором як особливий тип особистісної активності, яку пропонується розглядати на трьох рівнях регуляції особистісної активності; на рівні загальної спрямованості інтересів та ціннісних орієнтацій; на рівні узагальнених цільових установок; на рівні ситуативних конкретно-дійових установок (Остапенко, 1996, с. 294-296). Зазначені моменти було враховано в дослідженні, яке було спрямовано на вивчення впливу статевих відмінностей на професійну ідентифікацію студентів (Соснюк & Остапенко, 1997, с.181-186).

Розробкою поняття професійна ідентичність активно займалась Л. Б. Шнейдер, яка теж вважає, що становлення професійної ідентичності починається на ранніх стадіях професіоналізації ще під час здобуття відповідної освіти (Шнейдер, 2004). Дана точка зору підтримується й іншими дослідниками (Вірна, 2003; Гарбузова, 2009; Лукомська & Чуйко, 2013; Трандіна, 2006; Іванова, 2008). Втім, серед науковців є прихильники іншої позиції, згідно з якою професійну ідентичність особистість набуває лише безпосередньо в процесі практичної діяльності (Єрмолаєва, 2001). Таким чином, професійна ідентичність стосується тієї категорії людей, для яких провідною основою ідентифікації є професійна діяльність. При цьому, професійна ідентичність розглядається як стійка узгодженість основних елементів професіоналізації і відповідно як результат особистісного розвитку, що з'являється на досить пізніх етапах оволодіння професією (Родічкіна, 2008). Однак, така точка зору, фактично ігнорує значущість первинної

професіоналізації для розвитку професійної ідентичності, через що є менш поширеною серед науковців. Існуючі розбіжності у поглядах на розвиток професійної ідентичності не заважають психологам розглядати її як психологічну категорію, яка відноситься до усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної професії й певної професійної спільноти.

Як було зазначено вище, більшість психологів вважає, що професійна ідентичність розвивається в процесі навчання, а професійну освіту відносять до одного з витоків її формування. Більше того, на думку психологів, професійна ідентичність може виступати одночасно як основна тенденція професійного становлення особистості та показник рівня розвитку суб'єкта, його професійного шляху. При цьому професійна ідентичність є динамічним особистісним утворенням, яке змінюється під дією низки факторів, серед яких професійне навчання відіграє провідну роль (Трандіна, 2006).

В процесі навчання професійна ідентичність може набувати різних форм. Ж. П. Вірна визначає наступні форми професійної ідентичності під час професійного розвитку особистості: 1) контрастно-позитивна форма професійної ідентичності характеризує повну збалансованість «Я» реального та «Я» професійного. Особистість усвідомлює значення своєї професійної діяльності, що підкреслює наявність у неї розвиненого, соціалізованого смислу щодо вміння чітко визначати і використовувати умови й засоби професійної діяльності; 2) контрастно-негативна форма професійної ідентичності вказує на повну розбіжність в оцінюванні «Я» реального, «Я» ідеального та «Я» професійного. Вона характеризує неадекватне усвідомлення особистістю себе і значення професійної діяльності, що може свідчити про втрату значущості професійної діяльності, і, можливо, життєвого смислу; 3) перспективно-позитивна форма професійної ідентичності характеризує збіг в оцінюванні «Я» реального, «Я» ідеального та «Я» професійного, що свідчить про ідеалізоване уявлення себе як професіонала. Самооцінка особистості позбавлена адекватного стимулювання; 4) перспективно-негативна форма професійної ідентичності вказує на збіг в оцінюванні «Я» професійного та «Я» ідеального та

неадекватного оцінювання «Я» реального і «Я» професійного, «Я» реального й «Я» ідеального. (Вірна, 2003, с. 204).

Науковці виокремлюють три етапи становлення професійної ідентичності студентів під час навчання у закладах вищої освіти: 1) етап первинного вибору, коли студенти вперше знайомляться з професійною спільнотою; 2) етап підтвердження/заперечення первинного вибору; 3) етап реалізації первинного вибору в практичній діяльності (Іванова, 2008). Зазначені етапи досить яскраво проявляються у формуванні професійної ідентичності майбутніх психологів в процесі навчання. Так, на етапі первинного вибору через знайомство з представниками професійної спільноти у майбутніх психологів формується ціннісне ставлення до обраної професії;. На етапі підтвердження/заперечення можуть суттєво змінюватися професійні вподобання та наміри студентів, що нерідко призводить до розчарування у своєму професійному виборі або, навпаки, додає впевненості в ньому. На етапі реалізації первинного вибору відбувається перехід студентів до ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, входження в професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності та ефективності.

Схожої точки зору дотримується Г. В. Гарбузова, яка наголошує, що розвиток професійної ідентичності відбувається в період професійного навчання у закладі вищої освіти. Вона також виокремлює три етапи формування професійної ідентичності в період навчання: 1) адаптаційний етап (1 курс) – це період осмислення професійної ідентичності, коли на основі входження в нове соціальне та професійне середовище зовнішня студентська ідентичність переходить у внутрішню прийняту, усвідомлену, емоційно забарвлену характеристику. Це нестабільний етап, пов'язаний з адаптацією до нової соціальної ролі студента («Я – студент») та очікувань майбутньої професійної ідентичності; 2) стабілізаційний етап (2-3 курс) – це період, коли на основі усвідомлення вимог нової соціально-професійної ролі, власних здібностей та можливостей відбувається усвідомлення досягнень, які зроблені завдяки власним зусиллям. У цей період конструктивні схеми саморозвитку

знаходяться в достатньо стабільному стані, оскільки студент починає отримувати задоволення від сприйняття себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності («Я – майбутній спеціаліст»); 3) уточнювальний етап (4-5 курс) – період, коли на основі усвідомлення спектру ролей, засвоєних у ході професіоналізації, відбувається формування нових цілей та перспектив. Це період, сенс якого зводиться до переосмислення та уточнення різних варіантів професійно-творчого саморозвитку, працевлаштування та період розвитку професійної кар'єри («Я та моя професія й кар'єра»). Таким чином, етапи формування професійної ідентичності в період навчання отримують додаткове змістове наповнення (Гарбузова, 2009).

Таким чином, професійну ідентичність можна визначити як динамічну систему, яка формується у процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності і впливає на ціннісно-сміслову сферу і вдосконалення професіоналізму (Клибанівська, 2020, с. 55).

Вважається, що майбутній психолог, який має розвинену професійну ідентичність, буде виявляти обґрунтований оптимізм щодо своїх потенційних успіхів у майбутньому, буде впевнений у своїй професійній значущості, вільний і відкритий у професійно-комунікативних позиціях (Шнейдер, 2004).

Зазначені моменти були перевірені нами в емпіричному дослідженні, спрямованому на вивчення зв'язку між особливостями професійної ідентичності і успішністю вирішення задач кар'єрного розвитку майбутніми психологами в період навчання.

В дослідженні приймали участь студенти факультету психології та Інституту післядипломної освіти Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Загальна кількість вибірки – 456 осіб. В дослідженні використовувались «Методика вивчення професійної ідентичності» (Шнейдер, 2004) та «Академічний опитувальник побудови кар'єри» / Student Career Construction Inventory /SCCI/ (Savickasa, Porfelib, Hiltonc & Savickasc, 2018).

За результатами дослідження нами було попередньо встановлено, що на початку навчання абсолютна більшість студентів денної форми навчання

факультету психології мають дифузну професійну ідентичність – 92%, в той час як серед здобувачів вищої освіти Інституту післядипломної освіти дифузну професійну ідентичність має мають 74%. Зазначені тенденції та відмінності є цілком природними, адже студенти факультету психології здійснюють первинне професійне самовизначення, яке підживлюється романтичним інтересом до професії психолога. Водночас здобувачі вищої освіти Інституту післядипломної освіти роблять повторний професійний вибір і мають більш прагматичну мотивацію. Однак певне занепокоєння викликає той факт, що на момент завершення навчання в бакалавраті майже у 40% студентів факультету психології професійна ідентичність залишається несформованою, в той час як серед здобувачів вищої освіти Інституту післядипломної освіти таких всього 26%. Також нами було встановлено, що студенти факультету психології та здобувачі вищої освіти Інституту післядипломної освіти, які мають несформовану професійну ідентичність, недостатньо успішні у вирішенні наступних завдань кар'єрного розвитку: 1) прийняття кар'єрних рішень; 2) готовність до переходу від навчання до роботи; 3) кристалізація професійної самооцінки. При цьому, вони успішні у дослідженні професій і занять і здобутті професійних навичок та компетентностей. Встановлені факти потребують більш глибокого вивчення, що складає перспективи наших подальших досліджень. Однак у випадку їх підтвердження, основними напрямками психологічної допомоги для розвитку професійної компетентності майбутніх психологів мають стати: опанування способів та технологій прийняття кар'єрних рішень, створення умов для професійної адаптації та розвитку позитивного сприймання себе як професіонала.

Список використаних джерел:

Вірна, Ж. П. (2003). *Мотиваційно-смилова регуляція у професіоналізації психолога: монографія*. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки,

Гарбузова, Г. В. (2009). *Студенческое самоуправление как средство формирования профессиональной идентичности будущих специалистов: /*

автореф. дисс. канд. психол. наук. Ярославль.

Ермолаева, Е. П. (2001). Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность. *Психологический журнал*. 4, 51–59.

Иванова, Н. Л. (2008). Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях. *Вопросы психологии*. 1, 89–101.

Клибанівська, Т. М. (2020). Професійна ідентичність: теоретичний аспект. *Теорія і практика сучасної психології*. 1 (Т2), 52–56.

Лукомська, С. О. & Чуйко, О. В. (2013). Термінологічні аспекти професійної ідентичності. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського : зб. наук. праць*. Т. 2. Вип. 11 (99). 184–187.

Остапенко, І. В. (1996). Аналіз особливостей професійної ідентифікації як типу особистісної активності. *Українська психологія: сучасний потенціал : Матеріали Четвертих Костюківських читань (в 3-х томах)*. Т. II, 294–300.

Родичкина, И. И. (2008). Особенности профессиональной идентичности студентов-психологов. *Вестник Череповецкого государственного университета*. 1, 116–123.

Соснюк, О. П. & Остапенко, І. В. (1997). Дослідження впливу статевих відмінностей на особливості професійної ідентифікації студентів-педагогів. *Вісник Київського університету. Серія: Соціологія. Психологія. Педагогіка*. Випуск 4, 181–186.

Трандина, Е. Е. (2006). *Становление профессиональной идентичности у студентов юридического ВУЗа : автореф. дисс. канд. психол. наук*. Ярославль,

Шнейдер, Л. Б. (2004). *Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг*. М.: Изд-во Моск. психол.-соц. института,

Tajfel, H. (1974). Social identity and intergroup behavior. *Social Science Information*, 13, 65–93.

Savickasa, M. L., Porfelib, E. J., Hiltonc, T. L. & Savickasc S. (2018). The Student Career Construction Inventory. *Journal of Vocational Behavior*. Volume 106, 138-152.

Збірник матеріалів круглого столу
**«Проблеми розвитку ідентичності особистості
в освітньому просторі»**
20 жовтня 2022 року

Редакційна колегія:

*Коваленко А. Б. (гол.ред.), Остапенко І. В. (співгол. ред.); Васютинський В. О.,
Жадан І. В., Клименко І. В., Соснюк О.П., Черних О.Г. (секретар)*

Віддруковано з оригінал-макетів авторів (електронне видання)

Підписано до друку 27.10.2022 р.
Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 3,46.
Обл. вид. арк. 3,54. (електронне видання). Зам. № 45

Видавництво «МІЛЕНІУМ» (Київ)
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 535 від 19.07.2001 р.

Видавництво «МІЛЕНІУМ»
м. Київ, вул. Кирилівська, 60
Тел.: +38 (067) 849-34-60
Факс: +38 (044) 222-50-84
E-mail: milenium_ofis @ukr.net

Видавничий Центр «ПРОСВІТА»
03047, Київ, проспект Перемоги, 50 телефон/
Тел.: (044) 454-88-41
E-mail: vc-prosvita@ukr.net